

ERDÉLYI MÚZEUM

XVI. kötet.

1898.

V. füzet.

A székelyek eredete.

(Befejező közlemény.)

IV.

Lássuk már most a *székely* népnevet, melyről fentebb azt mondtuk, hogy egyik bizonyítéka lesz eme nép hun-avar eredetének.

A legtöbb kutató, a ki e kérdéssel foglalkozott, abból a meggyőződésből indult ki, hogy mindenekelőtt a *székely* név értelmét kell megfejteni, ez aztán majd felvilágosít bennünket a nép eredetéről. Legújabban Sebestyén Gyula így nyilatkozott: „Tudósaink mérközéséből megtanulhattuk, hogy e téren *csakis filológiai módszer* alkalmazásával *csikarható ki* számba vehető eredmény“, vagyis „*a név értelme* világot vet majd az *eredet* sokkal nehezebben megbontható rejtelmekre is“.¹

Ez a felfogás nagyon helytelen s nem esoda, ha ilyen módon mindeddig nem lehetett kielégítő eredményhez jutni. A filológiai módszerek a *filológiában* van helye, ellenben történeti kérdések megoldásánál *csakis historiai* módszert lehet és szabad alkalmazni. A tudományos kutatások éppen azért meddőek igen sok esetben és sokáig, mert föleserélik az egyes tudomány-ágak módszereit. Egyetlen *szónak* ilyen, vagy olyan megfejtéséből nem szabad egész *történetet* csinálni valamely népnek; ellenben valamely nevet, mely századokon át szerepelt a történelemben, megmagyarázhat maga a történetek ismerete. Vagyis a történelemből kell megfejteni a történeti nevet és nem a névből csinálni meg a történetet.

Másik helytelen eljárás az, mikor a történeti nevet úgy igyekeznek megfejteni, hogy minél több részre szabadalják; az egyes részeket — melyek egy, vagy legfőlebb két hangból állnak — így, vagy úgy értelmezik s aztán az így megmagyarázott hangokból, vagy szótagokból rakják össze az illető nevet. Így járt el kiváltképpen

Hun?
nép
székely
nem lehet

¹ A székelyek neve és eredete. Budapest, 1897, a 3. lapon.

Hunfalvy Pál, a ki *székely*, illetőleg *székeli* nevet *négy* különböző elemből állította össze, mint föntebb láttuk. Ha azonban a történeti kutatásit nem pusztá időtöltésnek, hanem komoly tudománynak tekintjük, a történeti nevek értelmezésével nem szabad ilyenféle játékot űznünk. Kielégítő eredményt, melyben megnyugodhatik tudásvágyunk, csak úgy érhetünk el, ha a megfajtott nevet egészében, úgy a mint van, tényleg megtaláljuk az illető népnek vagy rokonnak nyelvében, azonos, vagy legalább hasonló alakban s olyan jelentéssel, melynek magyarázatát megadja a történelem. Én részemről a *székely* nemzeti névnek csak ilyen megfajttatásában vagyok hajlandó megnyugodni.

Mióta a hun, vagyis *ugur* népből kiszakadt avarok elfoglalták a Duna-Tisza mellékét, attól fogva egészen a magyarok beköltözéseig két, különböző eredetű nép volt az uralkodó a lélekszám tekintetében ezen a területen, t. i. az *avar* és a *szláv*, úgy hogy az 568. évtől körülbelül 900-ig terjedő kort egyik jeles historikusunk, Salamon Ferencz, jogosan nevezte el *avar-szláv kornak*.¹ Arról is felvilágosít bennünket a történelem, hogy milyen viszonyban volt egymással ez a két nép. A IX. század elejéig az avar volt az úr, a parancsoló; a szláv pedig az alattvaló, az avarnak dolgozó munkás. A szláv nem csak adót fizetett az avarnak, hanem úgy béke, mint háború idején mindenféle szolgálatot teljesített neki. A szláv elem alkotta a földművelő és kézműves néposztályt; tél idején eltartotta s az élet szükségleteivel ellátta urait, az avar családokat; háborúban ő kezdte meg és folytatta is a harezot, szükség esetén segítette az avaroktól;² azonkívül másféle hadi szolgálatot is teljesített, pl. hidat vert a folyókon, a különféle ostromló gépeket készítette és kezelte s ő volt a hajó-ács és matróz egy személyben stb.³ Egy szóval: avar és szláv körülbelül olyan viszonyban voltak

¹ Budapest története II. kötetében.

² Az egykorú és jól értesült *Fredegarius*, kinek krónikája a 642. évig terjed és Avenches, burgundi városban, íratott, ezeket mondja: »Cum Chuni in exercitu contra gentem quamlibet agrediebantur, Chuni pro castris adunato illorum stabant exercita, *Winidi vero pugnabant*, si ad vincendum praevalabant; si autem Winidi superabantur, Chunorum auxilio fultí vires resumebant . . . *Chuni ad hiemandum annis singulis in Slavos veniebant*, uxores Sclavorum et filias eorum stratu sumebant, *tributa* super alias oppressiones *Sclavi Chunis solvebant*. (Idézve Praynál: *Annales veteres*, 242.)

³ L. erre nézve Thierry: *Attila tört.* II. köt. 278., 282. és 284. lapokon.

egymáshoz, mint a földesúr és jobbágy; az avar volt az úr, a szláv az alattvaló, a paraszt.

Eme viszonynak megfelelőleg Fredegarius azt mondja, hogy a hunnok, vagyis avarok *bifulci*-nak nevezték a szlávokat, az ő alattvalóikat.¹ Első pillanatra fölismerheti mindenki, hogy ez a *bifulci* nevezet nem egyéb, mint a középkori latin, illetve olasz *bifulco*, vagy *bifolco* szónak többes száma, melynek jelentése: „földművelő, szántóvető, paraszt ember”.² Azonban természetes dolog, hogy az ugor eredetű, tehát török nemzetiségű hun-avarok nem idegen, latin-olasz szóval jelölték alattvalóikat, a szlávokat, hanem a saját nyelvükön s Fredegarius azt az eredeti elnevezést éppen úgy lefordította *bifulco*, vagy *bifulci*-val, mint más nyugati írók az avarok gyepűinek és a fejedelmi lakhelynek avar nevét a német *Hag*, *Hecke*, illetve *Ring* szóval. Ugyanis az olyan viszonynak megjelölésére, melyben a szlávok voltak az avarokhoz, a török eredetű népek eleitől fogva a *tat* elnevezést alkalmazták, ezzel a szóval nevezvén mindenütt a meghódított tartományok lakosait nemzeti különbség nélkül, kik alattvalóikká lettek s nekik, mint uralkodó osztálynak és *natio militans*-nak, mindennemű alattvalói munkát végeztek és adót fizettek. Ez elnevezés valódi és helyes értelmezésének igazolásául a legjobb forrásokat idézem. Ahmed Vefiknek eredeti török szótára szerint a *tat* szó jelentései: „török uralom alá került tartományoknak eredeti kurd és persa lakosai; továbbá földműves, paraszt, falusi; a legalsó néposztály, alattvalók; az alacsony sorsúak”. Sejkh Szulejmán szerint Közép-Ázsiában is ezt jelenti a *tat* szó: „a török uralom alá jutott népek neve”; míg Pavet de Courteille így értelmezi: „gens de bas étage qui n’habitent pas dans les villes; ceux qui s’attachent à la personne d’un grand, sans faire partie de ses esclaves”. De nem csak a közép-ázsiai és oszmán-törökök nevezték és nevezik *tat*-nak

¹ »Selavi cognomento Winidi . . . Winidi *bifulci* Chunis fuerant iam ab antiquitas . . . *Bifulci* vocabantur a Chunis.« (Idézve Praynál: *Annales veteres* 242 lapon.)

² Lásd: *Vocabolario italiano-latino*. Venezia, 1786. és *Vocabolario degli accademici della Crusca*. Verona, 1806, melyekben: »*Bifulco*, v. *bifolco*: quegli, che ara, e lavora il terreno co’ buvi; lat. bubulcus.« — Továbbá az olasz-török szótárakban, pl. Csadirdsi és az 1846. évi *Nuovo dizionario* szerint, *bifulco*, *bifolco* = oszmán-török *csiftcsi*, azaz »falusi, paraszt, földműves, szántóvető«.

a meghódított és alattvalóikká tett különböző népeket, hanem így nevezték a krimi tatárok is a Krimben talált göthokat, a beköltözött olaszokat (genuaikat) és a Mariapol vidékén lakó görögöket.

Mint látjuk, a *tat* nevezet a törökségnél éppen annak a viszonyoknak fogalmát fejezi ki, melyben a pannoniai *szláv* népség volt az avarral szemben, ez tehát bizonyára szintén ezzel a *tat* szóval nevezte alattvalóját, a szlávot; mert hiszen a *bifulco*, illetőleg *bifulci* éppen ennek a fordítása s mert éppen az avaroknak eme *tat* szava ad felvilágosítást arra nézve, hogy a magyar nép mind e mai napig *tót*-nak nevezi a *szlávot*, a mint t. i. az avaroktól hallotta nevezetn.

Az avaroknak és szlávoknak harmadfélszáz esztendőn keresztül fennállott kölesönös viszonya magyarázza meg az uralkodó népnek eredeti, nemzeti nevét is, t. i. a *székely* nevet. Ama történelmi tudásunk alapján, hogy a hun-avarok *ugurok*, tehát *török* nemzetiségű nép valának; s másrészt ama tapasztalat után, hogy az avaroknál használatban volt méltóság-neveket, u. m. a *khagan*-t és *tudun*-t,¹ továbbá az avarok nagy hirű gyepűinek nevét, a *Csigla*-t és a szlávoknak *tat* elnevezését csak a török nyelvek segítségével birjuk értelmezni: méltán várhatjuk, hogy a nemzeti névre vonatkozólag is szintén annak a népesaládnak nyelve fog felvilágosítást adni, melyből kiszakadt az avar nép a VI. század közepén.

A *székely* név — mint fentebb említettük — legelőször az 1086. évben fordul elő a bakonybéli apátság birtoklajstromában, így írva: *sicul*, a minek *sziköl* kiejtés felel meg. Ebből csinálták aztán a latinos *sicul*-us névalakot. Később, a XIII. és XIV. szá-

¹ Az avaroknál használatos *tudun* szó inkább méltóságnév, vagy cím, mintsem személynév volt, mint a következőkből kitűnik. Eginhard ezt mondja: „Venerunt ad eum (t. i. Nagy Károlyhoz) legati de Pannonia, unus ex primoribus Hunnorum, qui apud suos vocabatur *Tudun*.” Az *Annales Bertiniani* szerint: „Venerunt missi *Tudun*, qui in gente et regno Avarum magnam potestatem habebat, qui dixerunt, quod idem *Tudun* cum terra et populo suo se regi dedere vellet.” (Idézve Praynál: *Annales* 276.) Ezt a *tudun* nevet, illetőleg címet eddigelé csak az *Orkhon-melléki ó-török feliratokból* ismerjük a VIII. századból. Így Bilge khánnak 735-ben készült síremlékén előfordul a *tudun* szó, mint valamely főbb méltóság címe (Radlof Vilmos: *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St.-Petersburg, 1895, a 103. lapon). Továbbá *Kül-Tudun*: egy török bég neve, vagy címe (u. o. 432) és *Tudun-Iamtar*: egy török vezér neve, kit Bilge khán a kardukok ellen küldött (u. o. 437.).

zadokban így írják: *scecul*, *zecul*, *zekul*, a mit természetesen *széköl*-nek hangoztattak. A XV. században még *zekewl*-t (széköl) is, de leggyakrabban már *zekel*-t írnak és *székel*-t ejtenek. Mai orthographiával *székely*-nek írjuk ezt a nevet, de háromféleképpen ejtik ki, u. m. *székej*, *székőj* és *székő*, mely szóalakok közül a két első az eredeti szóvégző *l* hang jésüléséből, a harmadik pedig annak elejtése által keletkezett. A névnek historiaiilag kimutatható legrégibb alakja tehát *sziköl*, vagy *széköl* és *székel* s mint ilyen, csak ez szolgálhat a magyarázat és megfejtés alapjául.

A *székely*, illetőleg *sziköl*, vagy *székel* nevet még ma is megtaláljuk a törökségnél, nevezetesen Közép-Ázsiában, ugyan nem mint külön népnevet, hanem a nép körén belül, mint *egyik társadalmi osztály elnevezését*. Ismét a leghitelesebb forrásra hivatkozom, t. i. a bokharai származású Sejkh Szulejmánnak szótárára, a mely szerint a közép-ázsiai törökség nyelvében a *szikil*, vagy *szekil* szó¹ ezt jelenti: „nemes ember, született nemes, előkelő családból való; úri származású, előkelő, úr, főrangú“, s mint ilyen, a török társadalom legfelső és uralkodó osztályának elnevezésére szolgál, szemben az alsóbb néposztálylyal és a nem török eredetű alattvalókkal.

Ime itt van egy, reconstruálás nélkül is tényleg létező régi török szó, mely egészen hű mása a *székely* név legrégibb *sziköl*, vagy *székel* alakjának s a melylyel, úgy hiszem, többre megyünk, mintha a *székely* nevet előbb darabokra vagdaltuk volna s a székelyekre, a történelmi tudás ellenére, egészen önkényűleg ráfogtuk volna, hogy kitelepített határőrök voltak!

¹ E szó eredetiben, arab betűkkel úgy íratik, hogy kétféleképen lehet olvasni, illetve kiejteni, t. i. *szikil* és *szekil*, a mennyiben a második betű, az ú. n. *je* nem csupán az *i* hang jelölésére szolgál, hanem az *e* hangéra is. Úgy a közép-ázsiai, mint az oszmán-török nyelvben több szót írnak *i*-vel (az első szótagban) s mégis *e*-vel ejtik, pl. *virnek*, kiejtve *vernek* (adni), *szikiz*, hangoztatva *szekiz* (nyoloz) stb. A *szekil* olv.ására (*szikil* mellett) feljogosít benyomatva az, hogy a török történetírók (pl. Pecsevi és Hádsi Khalfa) az erdélyi *székelyek* nevet betűszerint így írják: *szikil*, vagyis az *e* hang jelölésére ugyanazt az *i* betűt használják, mely a közép-ázsiai *szikil* szóban van; már pedig a nevezett török írók korában (kik a *hallás* után írták ezt a nevet) bizonyosan *székel*-nek ejtették ezt a nevet, nem pedig *szikel*-nek. — A *székely*, nyosan *székel*-nek ejtették ezt a nevet, nem pedig *szikel*-nek. — A *székely*, illetve *székel* névnek utolsó szótagja pedig éppen úgy felel meg a közép-ázsiai *szikil*, v. *szekil* végzetének (az *-il*-nek), mint a *tengely* (az az régi *tengel*) szavunk a török *dingil* (tengely) szónak.

Az én meggyőződésesem tehát az, hogy az a nép, melyet a külföldiek *hun*-nak és *avar*-nak neveztek, maga magát *sziköl*, vagy *székkel*-nek hívta a török *szikil*, *szekil* szó értelmében, a *szláv*-val szemben, mely harmadfél századon át alattvalója és szolgálja volt s melyet magával ellentétben *tat*-nak, vagy *tót*-nak nevezett. E meggyőződésemnek hármias alapja van. Egyik a történelem tanúsága, mely világosan megmutatja, hogy a székelyek ősei, a hun-avarok, milyen viszonyban voltak az itt lakott szláv népséggel. Másik az a körülmény, hogy a *székely* nevet szó-metélés, vagy erőszakos átídomítás nélkül is meg tudjuk magyarázni egy, nem mondva-esinált, hanem tényleg létező szóval. Harmadik pedig az a tény, hogy annak a népcsaládnak körében, melyből való volt maga az avar-székely nép is, egy társadalmi osztály, t. i. a legfelső rend, szintén *szikil*, *szekil*-nek nevezte és nevezi magát az alsó néposztálylyal s a meghódított *tat*-tal szemben.

Köztudomású dolog, hogy a székelyek között eleinte nem volt nemesi és jobbágyi osztálykülönbség, hanem minden székely született *nemes* volt s ez a nemesség természetesen őseitől szállott reá még abból az időből, mikor a szláv, vagyis *tót* volt az alattvalója, a jobbágya; s azt is tudjuk, hogy még I. Lajos király korában is *székely*-nek lenni és *nemes*-nek lenni: azonos fogalom volt, a *siculitas* (valakinek székelysége, székely volta) magában foglalta a nemesi kiváltságot. Egyszóval: az a nép, mely ezen a földön 568-tól fogva uralkodó és nemes volt, nevezhette magát „nemes”-nek, „előkelő”-nek, „úr”-nak, de nem nevezhette „végvidéki”-nek, vagy „határőr”-nek; mert a pozitív történelem tudtával nem volt sem végvidéken lakó, sem határőr.

* * *

A tárgyalt történelmi, földrajzi és nyelvészeti bizonyítékok alapján tehát én a mai erdélyi székelyeket amaz, egykor hatalmas nép maradványainak tartom, melyet az idegen nemzetek *avar*-nak, de leginkább *hun*-nak neveztek. A mai székelység Erdélyben, csak egy *töredéke* a magyarok bejövetelét megért avar népnek, t. i. az a része, a mely Magyarország területéről a honfoglalás után bizonyára a X. században s szórványosan talán még későbbben is, Erdély keleti részére költözött; míg a dunántúli és tiszántúli országrészben megmaradt többi avar-székelyek időfolytán egészen összeforrtak

Árpád magyarjaival. Az a körülmény, hogy az avar-székely és a magyar nép *egy* ugyanazon nemzettetnek, az *ugur*-nak, két ága, melyek az V. században váltak el egymástól; ¹ hogy továbbá úgy az avaroknak a Duna-Tisza mellékén, mint a magyaroknak a mai déli Oroszország területén (Lebediában és Atelkuzuban) *szlávok* voltak az alattvalóik és dolgozó szolgálók ² hűzamosabb időn keresztül (hiszen a *szolga*, *rab*, *cseléd* és *munka* : mind szláv eredetű szavaink!) s hogy végre az avar-székelységnek nagyobb része összeolvadt, egy nemzetté lett a beköltözött magyarokkal, — mondom : ez megmagyarazza a mai székely nyelv egyvezését a közmagyar nyelvvel.

Ha összehasonlítjuk azt a területet, melyen a történeti kútfők és 200 helynév tanúsága szerint avar-székelyek laktak a magyarok beköltözése korában, ama helyekkel, hol a történelmi tudás szerint Árpád magyarjai megtelepedtek : azt kell következtetnünk, hogy az itt talált avar-székelyek száma bizonyosan volt akkora, mint a rokon jövevényeké, ha ugyan meg nem haladta azt. És így a *magyar nemzet* megalakulásához a vezérek és Árpád-házbeli királyok korában, az avar-székely nép bizonyosan hozzájárult annyival, a mennyivel az Árpáddal beköltözött magyarság; s a mai magyar nemzetben bizonyosan van annyi rész az avar-székely vérből, a mennyi a tulajdonképpeni magyar vérből, — úgy, hogy nem ok nélkül mondja még ma is a székely ember : „Székely szülte a magyart“, és talán ezzel a mondásával sem nagyít : „Ha a világon székely nem lett volna, magyar sem volna“. Sok tudományos könyvnel jobban eltalálja a történeti igazságot, mikor így nyilatkozik : „A székely s magyar közt az a különbség, a mi az embernek a fia s unokája közt“. Ezeket a mondásokat a kritikával dolgozó történetbúvár is aláírhatja, mert ősi emlékezésem alapuló történeti igazság rejlik bennök, s tudományos meggyőződéssel mondhatja ő is a székelylyel együtt : „Köszönje a magyar, hogy székelyt ismer!“

THURY JÓZSEF.

Hm! ei mezei földi, nemes!

¹ T. i. Kr. u. 457 táján, mikor az *onogurok* (on-ugurok, vagyis a magyarok = ungarok ősei) Priscus rhetor tudósítása szerint a Kaszpitenger fölött s a Volga és Ural folyók közt fekvő hazájukból a Maeotis keleti partjára s a Kubán folyó mellékre költöztek, az *ugur* nemzetiségű *uurok* és *khunok* pedig 558-ig megmaradtak a Volga mellett.

² Ibn Roszteh és Gurdézi is írják ebből az időből.

Az erdélyi szászok forradalmi vértanúja

Roth István Lajos.¹

Az eseményekben oly gazdag 1848-ik évtől immár 50 év választ el s a magyar nemzet ünnepét üli annak, hogy újra egygyé lett. Ez idők történetéből oly férfúról akarunk megemlékezni, a kinek emléke megérdemli, hogy valahára igazságos megítélésben részesüljön barát és ellenfél részéről egyaránt.

A forradalom alatt hazánk legkisebb nemzetiségének is hatalmas rázkódtatást kellett kiállania. A nemzetiségi törekvések a szászokat is belesodorták az áramlatba.

Ezen viharos korszak áldozatokat követelt s ezek közé tartozik *Roth István Lajos* is.

Rothot közönségesen azon magyarelles politikai irány vezérképviselőjének szokás tekinteni, melyet a negyvenes években a szászok követtek. Ő azonban nem mondható annak és csak szerenesétlen sorsa tette azzá. Csakis az maradhat meg tovább is e nézetben, ki a magyar nemzet és a szászság létérdekei között ellentétet gondol. Hogy Roth tevékenységének főiránya *nemzetgazdasági és népművelési*, nem pedig politikai volt, annak igazolására szolgáljanak e sorok.

Roth 1796 november 24-én Medgyesen született; atyja ekkor rektor volt szülővárosa gymnasiumánál. Bevégezvén középiskolai tanulmányait, a theologiai és philosophiai tudományok művelésére határozta el magát és akkori szokás szerint német egyetemet látogatott.

Külföldre utaztában naplót vezetett; úti naplója „határozott érettségéről, szellemének sok oldalúságáról és lendületéről“² tesz tanúságot. Nagymérvű szellemi képességén kívül a gyakorlati élet kérdései iránt rendkívül erősen kifejlődött hajlandóságot ismerhetünk fel nála.

¹ *Obert* Ferencz műve: Stephan Ludwig Roth. Sein Leben und seine Schriften I—II. k. Bécs, 1896. alapján

² *Obert*, I. köt. 8. l.

Tübingában a hatalmas virágzásnak indult német diákéletnek nagy nemzeti eszményekért való rajongása csakhamar magához vonzotta. Azonban még sem vesztegette idejét a szép és nemes iránti pusztá rajongással. Tanúlni akart, hogy ezzel hasznára lehessen népének; arra érzett magában hivatást, hogy a nép érdekeinek szentelje erejét és a népnevelés terén működjék, mert felismerte, hogy hazájában ki nem elégtő az iskolák állapota és lankadatlan buzgalom sarkalta többet és többet tanúlni, hogy e téren segélyt nyújthasson. E czélből azon férfiúhoz ment, ki akkor az egész világot betöltötte kitűnő paedagogiai hírével: Pestalozzsihoz Schweizba. Itt megtalálta azt, mi után lelke sovárgott, a kiváló tanítót és a terjedelmes működési tért. Maga Pestalozzi is megszeretve őt, bizalmával tüntette ki. Hogy ezen szellemi világban sem vesztette el hazája érdekét szemei elől, kiviláglík ezen szavaiból: „Iferten a paedagogiának egész világa és olyan kinesesbányája van, melyből sokat lehet még kiaknázni.“¹ Igy gondolkozván, ellenállott atyja esábító ajánlatának, hogy tanulmányait Párisban és Berlinben folytassa: csak azért, hogy a „mester“ mellett maradhasson és az ő tanításain épüljön.² E mellett nem mulasztotta el, hogy a németországi mezőgazdaság viszonyairól tájékozást szerezzen. S ekkor mind világosabbá lett előtte a nagy különbség, mely a Németországban űzött észszerű gazdálkodási rendszer és a hazájában divatozó rablógazdálkodás között fennáll. A népnevelés kérdése előtte mindinkább a hivatási ügyesség kérdésévé vált, a melynél a vallásos ihlet és ethikai czél felismerése sem hiányozhat. Ősz atyjának ösztönzésére, a ki fiát hivatalban szeretne volna látni, végre mégis odahagyta, bár nehéz szívvel, Ifertent és Tübingába utazott, hogy itten a doktori czímet megszerezze. Erre a czélra írt értekezése paedagogiai irányú s ezíme ez: „Das Wesen des Staates als einer Erziehungsanstalt für die Bestimmung des Menschen.“

Tübingából Bécsbe tért vissza, hol a kormánynál kérelmezni akarta, hogy intézete: állítsanak fel a néptanítók képzésére, Pestalozzi elve szerint; de ettől elállott, mert kevés reményt nyújtottak neki ennek keresztül vihetésére.

Viszont ezen időre esik egy művének terve, melyet részben már akkor ki is dolgozott e ezímmel: „An den Edelsinn und die

¹ Obert: I. k. 26. l.

² Atyjának levele, Obert I. k. 27. l.

Menschenfreundlichkeit der sächsischen Nation in Siebenbürgen, über die Errichtung einer Pflanzschule für Volksschullehrer auf dem Lande“. Ismét a népiskola volt az az emeltyű, a melylyel ő az általános műveltség és jólét előmozdítását segíteni akarta. De ezúttal magának a nemzetnek kellett volna szolgáltatnia az eszközöket ezen nemes czél elérésére.

Roth nyíltan és leplezetlenül jellemezte a létező néptanítóképző intézetek hiányosságait és egyszersmind rámutatott az eszközökre a tarthatatlan állapotok megszüntetésére. Mindenek előtt szelíd gúnynyal ostorozza a néptanítók képzésében azt a tényt, hogy nem a legtehetségesebb ifjakat szokták ezen pályára szánni, hanem inkább a jómódúak kiváltságává tették. A pedagógiai nevelés az, mi nálunk leginkább hiányzik.

Azon kérdés legtökéletesebb megoldását, hogy a néptanítók nevelélméleti és a gyakorlati gazdálkodás tekintetében miként képezhetők ki legjobban, egy intézet alapításában találta, mely „gazdálkodás által önnön magát tartsa fenn“. ¹ Szegény árvagyermekeket kellene felvenni az intézetbe, a kik egyszersmind gyakorlatilag a földművelésben és elméletileg a tudományokban nyerjenek kiképzést és pedig úgy, hogy a növendékek nyáron mezei munkával foglalkozzanak és télen a tudományokban szerezzenek ismereteket. Már ez időben találkozunk Rothnak nemzetgazdasági törekvéseivel, melyek később munkaerejének legnagyobb részét vették igénybe. Csupa életre való gondolatok találnak kifejezést ezen íratában. A legújabb időben tanúsított törekvés, hogy a tanító a mezőgazdasági téren is nyerjen némi kiképzést, elhatározólag szól ezen nézet mellett, mert nem kívánatos, hogy a tanító az iskola falai közé szorítsa tevékenységét, hanem az iskolán kívül is kell az ifjúságnak, kivált a vidéken, némi utbaigazítást adni jobb gazdálkodási módszer követésére.

Terveinek tényleges megvalósítása érdekében is tett Roth lépéseket, miután 1820 szeptemberben szülői házába visszatért. De túlbecsülte nemzetének „nemeslelkűségét.“ Semmi oldalról nem segítették őt terveinek megvalósításában, mert korának bürokratikus és konzervatív szelleme nem barátkozhatott meg az új, életerős eszmékkel.

¹ Obert, I. k. 13. 1.

Ezen év őszén szülővárosa gymnasiumában tanárrá választott, hol esodálatra méltó erélyvel fáradozott paedagogiai eszményeinek megvalósításán. Először is egy paedagogiai folyóirat kiadását tervezte; terve hideg részvétlenséggel találkozott. Megkísérlette, hogy behozza a gymnasiumba a tornázást és énektanítást: „A torna az ifjaknak mozgékonytágot kölesönözzön, a dal friss, meleg vért öntsön ereikbe.¹ De a testgyakorlást és éneket a legtöbb szülő és tanár nélkülözhető, sőt ártalmas szórakozásnak tekintette, mit eleinte csak gáncsoltak, majd kigúnyoltak és végül beszüntettek“.

Mint rektor 1831—1834-ig azt indítványozta, hogy a néptanítók hivatásukra való képzése csak a városi iskoláknál legyen lehetséges, de nem talált helyeslésre. Fellépett egy polgáriskola felállítására tervével is² a gymnasiummal való kapcsolat kivételével; ebben sem talált megértésre. Így kellett a nagy férfúnak, szelleme születteit, egyiket a másik után sírba temetnie. S ez fájt neki. Népét új szellemi életre akarta kelteni; de sokkal nagyobb volt a régi ósdi szokásokhoz ragaszkodás. S hogy lerázzák nyakukról azt, ki örökösen tevékenységre ösztökélt: megválasztották segédlelkésznek. Kért, könyörgött a consistoriumnál, hogy „magasabb tekintettel a gymnasium jóllétére“ tekintsék nála az elvet, mely . . . különösen az erkölcsiség, részrehajlatlanság és testületi érzület számára, csak a legörvendetesebb gyümölcsöket hozhatja“.³ Mit törődtek előljárói az ő elveivel: maga a személy volt szálla szemükben.

Pappá választása megakasztotta paedagogiai tevékenységét; most már nemzetgazdasági és különösen mezőgazdasági czélokra tűz maga elé.

Lelkészi működése alatt mint szónok tűnt ki; egyházi szónoklatai és halotti búcsúztatói párjukat ritkítják. Szónoklatainak gyűjtő erejéről kiválóképen egy kortársa tesz tanúságot, midőn Bergleiter püspök sírjánál elmondott beszédjéről tudósít. „Érezes hangja, kitartó tüze, legbensőbb meghatottsága, ép oly eredeti, mint népszerű kifejezőmódja, különösen a találó hasonlatok bősége, a fűjdalmas hang, mely beszédjét az első szótól az utolsóig áthatotta, mind ez leírhatatlan benyomást tett a közönségre. Férfiak, kik gyermekségük ideje

¹ Obert I. k.

² Obert I. kötet 126 l.

³ Obert I. k. 77 l.

óta nem sírtak, nem tarthatták vissza könyveiket“. 1837-ben Nemesre (Nimesch) választatott meg papnak, hol időt és alkalmat talált, hogy lelkészi teendői mellett reformatori hivatásának eleget tegyen a népgazdaság terén. Mezőgazdasági kísérleti és minta gazdaságot rendezett be, a melynek felvirágzását községe lakosainak ellenkezése nagyon gátolta. Itt, a papi lakás magányában élénk irodalmi tevékenységet is fejtett ki, mely azonban majdnem kizárólag nemzetgazdasági kérdésekre szorítkozott. „Roth egyik legnagyobb érdeme — mondja életírója, — hogy a gazdasági érdekeket mint nemzeti kérdést fogta fel és adta elő. E tekintetben íratái: „Die Zünfte“, „Wünsche und Ratschläge“, „Der Geldmangel und die Verarmung“.

Jellemző Rothra, hogy bár ő a haladásnak képviselője: „Die Zünfte, eine Schutzschrift“ ezimű íratában a ezéhek megszüntetése és az általános iparszabadság és korlátlan verseny behozatala ellen fordúl. Erkölcsi és emberies okok indították őt arra, mert a mai socialis nyomort előre érezte, melynek épen napjainknak a korlátlan verseny volt az előmozdítója. A ezéhekben oly intézményt lát, mely az erkölcsi fegyelem főtartására és igazságtalan verseny megszüntetésére szolgálván, kezességet nyújt az egyén megélhetésére, a társas egyesülés szilárdsága által. A munkában elagottakról való gondoskodás kérdése, mely a mostani socialismussal foglalkozó politikusnak is oly sok fejtörést okoz, a ezéhek szervezetében legalább részben megoldását találta. Ezen elv mellett szól az a körülmény, hogy Németországban mostan a ezéhek szervezésénél ezen erkölcsi alaptól akarnak kiindulni. A ezérendszer egyes részeinek szerveztét nem vonja belé kritikája keretébe; csak arra törekszik, hogy az alapelvek helyességét bizonyítsa be.

Tényleges eredménye nem volt ez íratnak, mert az új idők szabadság iránti rajongása szakítani akart a középkori intézményekkel, de világos tanúságot ad szerzőjének azon helyes belátásáról, hogy az erkölcsiség legbiztosabb alapja az egészséges társadalmi viszonyoknak.

Nem kevesebb buzgalommal vette kezébe Roth a szorongatott mezőgazdaság ügyének fölsegelését. Két értekezése „Untersuchungen und Wohlmeinungen über Ackerbau und Nomadenwesen“ és „Wünsche und Rathschläge, eine Bittschrift an das Landvolk“ képezik eredményeit buzgó tanulmányainak és tulajdon birtokán nyert tapaszt-

talatának. Első értekezésében azt igyekszik kimutatni, hogy a rét-gazdaság (Weidewirtschaft), mint történelmileg alacsonyabb fejlődési fok, a szántógazdaságnak tért kell hogy engedjen; a másodikban rámutat a hármias váltó-gazdaság káros voltára és útasítást ad ezen károk orvoslására a többszörös váltó-gazdaság meghonosítása által, mely lehetővé teszi az egész földterület észszerűbb megművelését. Azonban ez a gazdasági rendszer csak nagyobb birtokokon valósítható meg, ezért nagyon szükséges a birtokrészek egyesítése, a tagosítás, de magánúton kellene azt behozni. Mindazáltal teljesen meg van győződve arról, „hogy a váltógazdaságot . . . esupa végzések által nem lehet életbe léptetni, hanem csak szemlélet által, mire Németországból behívandó telepések mindenképen kikerülhetetlenül szükségesek”.¹ Először nála találkozunk ama gondolattal, hogy a culturalis tekintetben előrehaladott Németországból telepéseket hívjunk be a mezőgazdaság felvirágoztatására. Ugyanazon ezélra szolgáljanak az állam által berendezett mintagazdaságok. A kevésbé jövedelmező szőlőművelést korlátozni kell; az útakra való gondoskodást az állam vegye át. Hogy ezen a téren nem üldözte ugyanazon balsors, mint egyéb törekvéseiben, arról tanúságot tesz a mezőgazdasági egyesület megalapítása 1845-ben; bizonyítják ezt a szászok universitása által támogatott három virágzó mezőgazdasági iskola és mintaintézet.

Nemzetgazdasági íratok közt a legfontosabb és legszellemdúsabb a „Der Geldmangel und die Verarmung“ című. Műveinek egyike sem hatol be mélyebben és találóbban a szász nép gazdasági életébe, mint az utóbb említett. Iratainak egyikében sem lép megragadóbban előtérbe előadásának bája: fényes szellemi szikrái csak úgy sziporkáznak. A segedelem eszközeit is elősorolja az alapos tudás, érett tapasztalás, a népelet beható ismeretének kincstárából.²

Az első részben ritka szemléletességgel vannak előadva az 1811-iki állami bukás következményei. A második részben erélyes szavakkal fordul ellene az ezáltal keletkezett elszegényedésnek, gondatlanságnak, tékozlásnak és a hitelviszonyok bizonytalanságának. Jeles iskolák fölállítására, a kormány erélyes közbelépése fogják megszüntetni a károkat.

¹ Obert, II. k. 167. l.

² Obert, I. k. 97. l.

Ezen írataival megkezdett izgatással nem elégedett meg, a kérdések megvitatásába a nyilvánosságot, az egész népet bele akarta vonni; ezért folyóiratok alapításának tervét pendítette meg. Értekezésében „*An mein Volk! Ein Vorschlag zur Herausgabe von drei absonderlichen Zeitungen für siebenbürgisch-deutsche Landwirtschaft, Gewerbe, Schul- und Kirchensachen*“, pontos tervezetet adott mind a három folyóirat számára. A terv azonban résztvevők hiányában és mindenféle aggályok miatt nem ment teljesedésbe. Figyelemre méltó az a körülmény, hogy utóbbi művében kis gyermekek számára óvodák alapításának gondolatát is felvette, mely 1885-ben a Barczasióban valóvá vált és újabban törvény által az egész országra érvénybe lépett.

Látjuk ezekből, hogy Roth a nemzetgazdászatnak legkülönbözőbb térein fejtette ki tevékenységét nemzete és hazája javára. És ha ő a vetésből, a mit elvetett, csak kevés gyümölcsöt látott is megérni, az utódok tisztelik emlékét és serényen fáradoznak az általa megpendített haladási eszméket teljesedésbe vinni.

Az evangélikus egyház belső szervezése terén is megkísérelte Roth hatást gyakorolni, ebben főleg jogi éleslátását és finomabb érzületét kell elismernünk. 1843-ban jelent meg erről szóló értekezése „*Der birtihälmer Pfarrer und der lutherische Superintendent*“ és 1848-ban a „*Freiheit, Gleichheit, Brüderlichkeit in Anwendung auf Wahl und Besoldung der sächsischen Geistlichkeit*“ című röpiratában. Megszüntetése a jogilag homályos állapotoknak a superintendensek választásánál, megszüntetése az előléptetési kerületeknek (Promotionskreise), egyenlő fizetése a lelkészeknek, elismerése a számosabb szolgálati évek elvének a javadalmazás emelésének meghatározásánál: oly alapelvek, a melyeknek megvalósítása részben máig sem sikerült; mindannyi nemes humanus lélekről tanúskodik.

A negyvenes évek kezdetétől fogva az ország politikai eseményei kezdik Roth figyelmét magukra vonni. De kezdetől fogva még sem mutatkozott ő forradalmi pártvezérnek, hanem sokkal inkább konzervatív híve volt a történetivé vált állapotoknak hazájában Erdélyben és népe megszerzett jogainak előharcosa volt. Az 1842-ben kiadott „*Sprachkampf in Siebenbürgen*“ című íratában ezen meggyőződésnek adott kifejezést. Obert erről azt mondja: „Föl lehet ismerni, hogy ezen írata egy húzamban van írva; szellemének bizonyos tavaszi

lehellete hatja át“ és azon mozgalmak hatása alatt keletkezett, melyek az erdélyi országgyűlésen nyilvánultak.

Alapeszméjét képezi az Ausztriával való kapcsolat fentartása, mint az eladdig létezett és Erdély politikai önállósága. Az országgyűlésben a rendi alkotmány fentartandó. „Önálló Magyarország létezik, független soha sem fog létezni“, mondja ő Magyarországnak Ausztriától való elszakadási törekvését illetőleg, azon meggyőződésben élvén, hogy csak az Osztrák-Magyar monarchia hatalmát egyesítő állam fog jelentőséggel bírni a „szláv özönnel“ való harcban. „Az önálló Magyarország elkülönzött állásában könnyű zsákmányává lenne a rosz hírű óriásnak. Ez a rettegett lavinát nem tartóztatná fel, legfeljebb csak hatalmasabbá tenné“.¹

Magyarország nemzetiségének felizgatásától óva int. Az érdeklőnségnek fokozása által kell az országnak nemzetiségre nézve elütő néprétegeit a hazához fűzni. Ezért veszélyes a nemzeti ellentétet annyira fokozni, hogy az egyes népek a külföldön keressenek támogatást. A magyar népnek azt tanácsolja, hogy inkább a kultúráját és művelődését előmozdító eszközöket, mintsem a magyar nyelv minél nagyobb elterjedését sűrűsse. Óvakodásra int attól, hogy igen sok idegen elemet vegyenek fel a magyar népbe; Rómában is a tiszta rómaiság, vagyis az arany korra, a barbárság vagy az ezüst kor következett.

Érélyesen lép föl népe, mint harmadik nemzet jogai érdekében és rámutat, hogy fejenkénti képviselő az országgyűlésen az oláhoknak túlsúlyt adna. Az országgyűlés nyelve magyar legyen, mint a mely a rendek többségének nyelve. A rendek érintkezésénél az üzenetváltás alkalmával, mindig annak nyelve használtassék, a mely rendhez az üzenet intézve van.

„A magas kormányzóknek magyar, német, latin, oláh nyelven kell írni; a mi az egésznek szól, az két nyelven: magyarul és németül; a mi csak egy népet illet: az csak egy nyelven írassék.“²

„Igy egyik nemzet nyelve sem részesülne sem előnyben, sem hátrányban; minden nyelvnek megmaradna egyenlő tisztelete és méltánylása. Nyugalom lenne az országban és a béke, mely megzavartatott, ismét visszatérne a szívekbe.“³

¹ Obert I. k. 145 l.

² Obert II. k. 150. l.

³ Obert II. k. 150 l.

Ezek az elvek az erdélyi állapotoknak egyszerű megoldását kísérelték meg; de a magyar haladópart előtt erős reactiót képeztek ama törekvések ellen, melyek a Magyarországgal való egyesülést tűzték ki célul.

Tiszta, nyugodt hangon fejti ki gondolatait a nélkül, hogy csak egyszer is valami gyűlöletteljes kitérést engedne meg magának és a nélkül, hogy a többi nemzetiségek érzékenységét megsértené.

Az volt Rothnak szerencsétlensége, hogy ő a kivitelben éles ellentétben állott a magyar nép általános meggyőződésével. Ezért nem egy szigorú bírálathoz részesült.

Sokkal nagyobb mértékben fokozta a többi nemzetek ellen-szenvét az, hogy Rothnak nagy része volt a svábok betelepítésében. Már nemzetgazdasági írtaiban is rámutatott arra, hogy mily szükséges az észszerű gazdálkodás meghonosítása céljából az e tekintetben előrehaladottabb Németországból telepeseket behozni.

A tervnek, melynek előtte kizárólag gazdasági célzata volt, a többi nemzetek politikai háttért igyekeztek adni. A települők behívása, a kormány engedelmével, meg is történt; jóllehet az engedélyt az épen alakuló gazdasági egyesület nyerte meg. De mivel az ügy kivitele sürgős volt, Roth magas állású barátainak felszólítására és a gubernium helybenhagyásával vette át a bevándorlás vezetését. Így költözik aztán be 1845 decemberétől egészen 1846 júniusáig 307, 1460 főből álló család Würthenbergből Bécsen át az országba. Ekkor már magának a szász népnek rokonszenve is ellenszenvvé változott a többi nemzetek hangulatának befolyása alatt. Általában véve a bevándorlókat a szász nép mégis örömmel fogadta, de a betelepülésre vonatkozó intézkedések, melyeket az egyes vidékeken életbeléptettek, csak hiányosan lőnek teljesítve. A gubernium megérkezésük alkalmával nehézségeket támasztott; a szász vidéki nép az egész vállalatból keveset értett és tartózkodóan viselkedett; a kormányzék szükségtelen nehézségeket okozott a bevándorlók út-leveleivel. Mindezek okul szolgáltak a bevándorlók közül sokak visszatérésére. A kik közülök itt maradtak, nem kaptak elég szabadságot, hogy az ő előnyösebb gazdasági rendszerüket életbe léptessék. Így az egész mozgalom semmivé lett, mielőtt a remélt áldást meghozhatta volna; de annak a férfinak, ki a nagy eszmét teljesedésbe akarta vinni, jutalmul gyűlöletet, gyanúsításokat okozott és a kis

emberek gúnyolódását, valamint kegyvesztést a kormánynál. Maga a terv életrevaló volt és ha teljesezésbe megy, bizonyára előbbre volnánk a mezőgazdaság terén.

Mindezen balsikerek leverték volna egy kevésbé állhatatos férfit. Roth azonban emelt fővel maradt, még a családjában történt súlyos szerenesétlenség sem hajtotta meg.¹

Ezalatt beköszöntött az 1848-iki év, mely Magyarországnak rendszeres alkotmányt adott. Május 30-án Erdélyben is kikiáltották az uniót. Roth az unió ellen volt, mert ő abban nemzete különállásának megszűnését látta. Nyíltan hirdette ezt, a nélkül azonban, hogy a magyarság ellen izgatott volna. Időközben a forradalom kitört, a szászok az osztrákok pártjára állottak s a szász egyetem egy u. n. békítőbizottságot (Pacifikationskomite) szervezett, hogy a szászföldön a nyugalmat fentartsa. Roth, mint ennek a bizottságnak tagja, Erzsébetvárosba küldetett, hogy azt és a környékén lévő szász falvakat az oláh felkelők rablásaitól megoltalmazza.

Innen a szász egyetem és az osztrák fővezérelt által császári biztosul küldetett Küküllővárra, hogy ott ideiglenes kormányzást létesítsen a két Küküllő között fekvő falvak számára, mivel a vármegyei tisztviselők elmenekültek. Együttal Roth azt a megbízatást kapta, hogy az ottani falvakat a Szászfölddel egyesítse. Bár mindez ideiglenes jellegű volt, tagadhatatlan, hogy ez a fennálló jogrendszer sérelmével járt.

Midőn Bem Erdélyt bevette, Roth visszavonult Muzsnára, hol pap volt 1846 óta. Roth esász. biztosi működésével Kossuth és a magyar kormány teljes haragját vonta magára.

Bem 1849 márcz. 17-én azt a rendeletet kapta, hogy „a szász lázadás legkimagaslóbb vezetőit“ fogassa el és azokat Csányi kormánybiztosnak adja át, azzal az útasítással, hogy ők tuszokul szolgáljanak az oroszok visszavonulására.² Bem ugyan Szeben bevétele után általános amnestiát hirdetett és míg ő Erdélyben időzött, Roth is biztosságban volt; de midőn a Bánátba vonult, Roth Csányi meghagyásából 1849. ápr. 21-én elfogatott és Segesváron át Kolozsvárra hozatott. Útjában bőven lett volna alkalma menekülést kísérnie

¹ Obert I. k. 186 l.

² Obert I. k. 192. l.

meg, de Roth megvetette a szabadulásnak ezt a módját. Kolozsvárt hadbírótság elé állították, mely vétkéül azt rótta fel, „hogy ő biblia helyett kardot ragadott s kivont karddal, ellenséges szándékkal szász és oláh hordákat vezetett; hogy ő az unio törvény ellen izgatott, saját önkényes vallomása szerint a magyar nemességet rebelliseknek tekintette“ stb.¹ A törvényszék vétkesnek találta és golyó általi halálra ítélte. Hasztalanok voltak védőjének alapos érvei, nem igyekeztek más bizonyítékokat is gyűjteni; a kor áldozatot kívánt: a végzet Rothot sujtotta. Május 11-én 1849-ben az ítélet értelmében a kolozsvári Fellegvárbán agyonlőtték.

Roth az ő politikai működésében talán tett ballépést, de korántsem követett el oly bűntettet, mely miatt halált érdemelt volna. És ha szándékainak és törekvéseinek tisztaságában mégis kételkedni akarnánk, halála előtt 3 órával a gyermekeihez írt levele meggyőzne bennünket: „Utólagosan hozzá kell tennem — írja búcsú-levelében a siralomházban — hogy sem életemben, sem halálomban a magyar nemzet ellensége nem voltam. Higyjék el ezt nekem szavamra, mint haldoklónak, abban a pillanatban, midőn minden hamisság megszűnik“.²

¹ Az összes említett vádpontokat lásd Obert I. k. 303 l.

² Obert I. B. 208 l.

Marchia Jakob

A hussziták inquisitora hazánkban.¹

(Első közlemény.)

Csak a csehországi kudarezök után jutott Zsigmond eszébe hazánkban is komolyabban utánna nézni, hogy a husszita tanok gyökeret ne verjenek. Bizony ideje is volt már, mert ha még tovább halogatja a dolgot, semmi kétség, hogy a Csehországban némileg már lokalizált tűz, itt még nagyobb erővel tört volna ki s akkor Prokop valóban több önérzettel vághatta volna Zsigmond szemébe: „Addig nem teszszük le a fegyvert a míg az egész világot a magunk hitére nem térítjük!”

A husszita tanok fölötté gyorsan terjedtek el az egész országban, a mit különben könnyű megérteni, hiszen a háborúk útján közvetlen volt az érintkezés s az a szellemi kapocs, a mely a magyar értelmiséget a prágai egyetemmel összefűzte, valóságos melegágya volt az új tanoknak. Hussz János idejében különösen Dél-Magyarország volt képviselve a prágai egyetemen, de Erdélyből is számosan voltak (a matriculában: De Septem Castris). S a mi fődolog, a magyarok a husszita mozgalmak megindulásakor nem vonultak vissza, hanem a csehekkel karöltve tevőlegesen viselték magukat. Világosan mutatja ezt a következő érdekes eset is.

A midőn a prágai magisterek és papok a táboritákkal avagy a calixtinusokkal az 1420. jul. 2-án megkötött négy czikket a jul. 14-ki (1420.) esata után Zsigmond seregével meg akarják ismertetni: kérik a királyt, hogy magyar nyelven is bizonyíthassák a hadsereg előtt a négy czikkelybe foglalt husszita tanok keresztény igazságát. Sőt a prágai tudósok közül többen magyar nyelvű vitatkozásra is ajánlkoztak. Nevezetes dolog továbbá, hogy az 1433. nov. 30-án

¹ «Az 1437-diki erdélyi pórlázadás» sajtó alatt levő munka egy fejezete.

létre jött „compactata“-k 1437. ápr. 12-én Iglauban latin, német és magyar nyelven hirdették ki.¹

A magyar nyelvnek akkori széles elterjedése tehát nagyban hozzájárult az új tanoknak honunkban való felvirágozására; ezen kívül nemesak a prágai egyetemről hazatértek s a kiszolgált vagy egyébként elbocsátott katonák terjesztették azt, hanem a beütő husszita csapatok is, a melyek az önvédelmükre ragadt fegyvert nem remélt sikereik után hitük erőszakos terjesztésére is használják vala.

Johannes Dominicit 1419-ben inquisitornak nevezik ki s ezzel megkezdődik a magyar hussziták üldözése, de nem valami szigorúan, jóllehet ezek 1416 óta már több helyen egészen nyíltan vallották az eretnek tanokat.² S noha ez időtől fogva a zaklatások napi renden voltak, azt még sem lehet mondani, hogy a hitnyomozás úgy ekkor, mint később, eltért volna eredeti hivatásától.

A megtérni nem akarókra nézve a legnagyobb büntetés a számkivetés volt, a kik közül aztán legtöbben Moldovában húzták meg magukat.

„Ez vdohe Sigmond Imperator — írja Székely István* — Samkivetee á Magiarokat, á kie a Hvs Janos tudomaniat vöttec vala, kie fel kelven egietembe be menenee Moldauaba, es a Vaidatól földet kirenee, es letelepödenec Moldauanae közepötte, az önmagoktól fondalt varosba, kit mind é napiglan Hvs-varosnac hyunac.“⁴

Mindazonáltal a hussziták napról-napra szaporodtak az országban sezen eredménytelensége a „szent“ inquisitionnak annyira elkedvetleníté Johannes Dominicit, hogy bűjában meghalt. Ő utánna Marchia Jakabot bírta meg a király az ügyek vezetésével s később maga a pápa is hivatalosan kinevezte őt Magyarország és mellékreszeinek az inquisitorává, hogy annak személyes tekintélyét ez által is emelje.⁵

Marchia Jakabot, hazánk ezen legnagyobb inquisitorát, közön-

¹ Tud. Gyűjt. 1830. 117—118.

² Haner G., Historia Ecclesiarum Transylvanicarum. Francofurti et Lipsiae, 1694. 127. l.

³ Székely István, Chronica ez vilagnac yeles dolgairól. Craccoba niomatot, 1559. 202. l.

⁴ Ezt megerősíti Jászay P., A Magyar Nemzet Napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846. I. 488. l. — V. ö. továbbá: Szion 1838. II. 27. sz.; Lányi K., A magyar egyház történelme. Átdgza Knauz N. Esztergom, 1866. I. 687. l.

⁵ Fehér, Cod. Dipl. X/VII. 794.

séges rajongónak, ha nem épen gyilkosnak szokták feltűntetni a róla megemlékező írók.¹

Örjögő volt — mondják — a ki minden eretneknek talált embert máglyára szánt s különösen Erdélyben rettenetes öldöklést vitt véghez.

Marchia Jakabról ilyen jellemzést adni a legnagyobb igaztalanság. Magyarország legkiválóbb inquisitora volt ő s mint ilyen számottevő az egyetemes világtörténelemben is, ki eltekintve a vallás egysége érdekében tett szolgálataitól — mint látni fogjuk — a husszita tanok elfojtása által, mielőtt azok az erdélyi paraszt-mozgalomnak irányt adhattak volna, magának az államiságnak lett védelmezőjévé.

Marchia Jakab kifogástalanul inquisitori jellem, a kire teljesen ráillenek a jeles Bucklenek ezen kiválóan jellemző szavai: „Az inquisitorok valóban törhetetlen, igazságos férfiak voltak. Erkölcsi jellemüket még legnagyobb ellenségeik sem támadták meg, ezéljük tisztaságát nem tagadták. Többnyire becsületes emberek és a legtöbben kitűnő emberbarátok voltak.“² „Elfogúlt és türelmetlen emberek kétségtelenül, kik a vallás, a haza, az emberiség, önmaguk, sőt a vádlottak ellen elkövetett mulasztásnak tartották volna, hogy az üdvösséget valósággal föl ne tolják a tévelygőkre.“³

Kétségtelen, hogy Marchia Jakab is elfogúlt és bizonyos határig türelmetlen inquisitor volt, de nem közönséges vérszomjúhozó gyilkos. A magyar nép nem kevésbbé tisztelte őt, mint később a spanyolok Arbuez Pétert.

Így pl. a midőn 1438. januárjában a budai zavargók öldökölve járják vala be a város utcait s a király parancsára mit sem hederítnek, sőt még annak a javait sem kímélik: akkor az őket rendretasító Marchiát tisztelettel veszi körül ez a vérengző esőselék s egy újjal sem bántá. Már pedig, ha olyan gyűlölt alak lett volna, ilyen eset nem történhetik meg.⁴

¹ Ebben a tekintetben alig lehetne valakivel kivéteit tenni; még a most megjelent milleniumi magyar történetben is eléggé viszáson van a dolog tárgyvalva.

² Buckle, Anglia. II. 17. (M. u.).

³ Márki S., A XVI. század története. (k. i.).

⁴ Aeneae Sylvi P. p. Pii II. P. Opera Geographica et Historica. Helmstadii, MDCIC. 221. l.; Fehér i. h. XI. 133.; Katona S. Historia Crt. R. Hungariae. XII. 859—860.; Teleky, Hunyadiak kora. I. 74—76.; Salamon, Budapest tört. II. 360—367.; Wenzel G., Kifenberger és Radler. Pest. 1856. 13—20. ll.; Heltai G., Magyar Kron. I. 321—322.; Pethő G., Rövid Magyar Kron. 63.

A milyen homályosan adják Marchia szereplését, épen olyan tájékozatlanság mutatkozik származását illetőleg is.

Az inquisitornak „Marchia“,¹ „Monte-Brondonoi“,² „Picenumi“,³ „Clavarói“,⁴ stb. melléknevei után indulva a vele foglalkozók, a legkülönbélebb találgatásokba bocsátkoztak. Így a jeles Hunfalvy Pál a „Marchia“ szót fejtegetve hazánk szülöttjének tartja őt.⁵

Jakab a mai Ascoli Picenoban⁶ született 1391-ben.⁷ Korán az egyházi rendbe lépett, a hol mint fiatal szerzetes eleintén ezéltalanúl próbálgatott tevékenységének tért keresni, a míg végre is a minoriták rendében megtalálta azt.

1432-ben Jakab már a boszniai és a magyarországi franciscanus-minorita rendnek a vicarius és szent életéről messze földön híres vala.

A boszniai minoriták különben is híres papok voltak. Így a midőn Zsigmond az eretnekek terjeszkedése miatt 1433-ban jelentést tesz IV. Jenő pápának, ez ugyanazon év szeptember 20-án kelt levelében a boszniai minoritákat bízza meg, hogy Magyarországon és hűbértartományjaiban a hitbéli ügyeket intézzék el.⁸

Bosznia valóban nagyon jó iskola volt a hitbuzgó papok egyéniségének a kialakulására, mert az ország telve lévén mindenféle eretnek felekezetekkel, tág terük nyílt Szent Ferencz fiainak tehetségüket az igaz hit megvédésében kifejtteni.⁹ Maga Jakab is a pápa

¹ Ez a leggyakrabban előforduló név.

² Szalay L., Magyarország története. Pest, 1861. II. 399.

³ Aschbach J., Geschichte K. Sigmond's. Hamburg, 1338—45. IV. 264.; Fehér i. h. X/VII. 675.

⁴ Budapesti Szemle. 1863. (Uj f.) III. 342.

⁵ Hunfalvy P., Az oláhok története. Budapest. 1894. II. 73.

⁶ Ascoli-Picenetól délre van a Monte Prenna hegy, régmte Monte Prandonum, a honnan Jakab a „Monte-Brondono“ melléknevet vette. Hunfalvy Pál „Orondo“-t esinált belőle, valószínűleg hibásan vevén át S. alaytól.

⁷ Nova Officia. Miskolezini, 1844. p. 225. — V. ö. Vita storica di san Giacomo della Marca. Bologna, 1876., és Waddingus, Annales Minorum. X, XI. — „Jacobus — Nov. off. 225. l. — Monte Prandonum Piceni Oppido in Dioecesi Asculana . . natus est . . ect“.

Jakabot tehát leghelyesebben „Picenumi“-nak nevezhetők; okleveleink azonban kevés kivétellel állandóan a „Marchia“ nevet használják.

⁸ Kemény J., Adversaria Historia. Tom. I. Kéziratgy. az Erdélyi Múzeum könyvtárában G. I. jegy alatt.

⁹ Bosznia vallási viszonyairól bővebben: Klaić V., Bosznia tört. Ford. Szamota J. Nagy-Beeskerek, 1890. — 62—64., 130—137. stb. II.

egyenes felhívására és buzdítására nagy erélyvel működött a különféle secták ellenében.

Részt vesz a baseli zsinaton is,¹ a honnan a zsinati atyák új megbízásokkal boesátják el s Boszniát, Oláhországot, különösen pedig Magyarországot továbbra is figyelmébe ajánlják.²

A zsinatról visszatérő Jakabot Tvartkó István, Bosznia és Rascia királya, színlelt kitüntetéssel fogadta, de a valóságban gyűlölte Jakab inquisitori szellemét s titokban mindenféle akadályokat gördített működése elé.³

Boszniában a husszita tanok nem tettek valami nagy hódítást, ott inkább a manichaeusok sectája uralkodott, a mely a király kedvezése mellett nagyon is elhatalmasodott már.⁴ — Jakab pedig világosan látván Tvartkó rosszakaratát, boszúsan odahagyni készült Boszniát, hogy elégtételt keressen magának a magyar országgyűlésen.

Ugyanekkor (1435. nov. 26.) Zsigmond szép levélben kéri Jakabot, hogy látogatná meg őt Tatán, a hol jelenleg tartózkodik. Azt is írja a többek között a király, hogy a csehek közül sokan megjelentek nála és kijelentették, hogy Jakab atyát szeretnék maguk között látni.⁵ Jőjjön tehát minél előbb, ő majd gondoskodni fog, hogy útjában semmiben sem szenvedjen hiányt.⁶

Jakab a már említett okok következtében Zsigmond meghívásának készséggel engedett; távozása által azonban Tvartkó számára igen kellemetlen helyzetet teremtett, a ki, mintán 1436. jan. 26-án kelt levelében IV. Jenő pápa is keményen megintí, alázatosan kéri Jakabot, hogy térne vissza Boszniába.⁷

¹ Katona i. h. XII. 724—725.

² V. ö. Nova off. i. h. 227 . . . „Martini Quinti, Eugenii Quarti, Nicolai Quinti, Callistri Tertii, Pii Secundi, Pauli item Secundi et Sixti Quarti contra Haereticos Fraticellos, Manichaeos redivivos, Patarenos, Hussitas, Taboritas legationibus functus . . . etc.“

³ Katona i. h. XII. 724.

⁴ Katona i. h. XII. 737—738.

⁵ A következmények után itélve én ezt nem tudom Zsigmondnak szóról-szóra elhinni. Azt gondolom, hogy a cseheknek Jakab atyát illető kívánsága csak olyan csalétek-féle kedveskedés akart lenni, mert bizony a Marchiával szembesített nyakas csehek hajlandóbbaknak mutatkoztak az inquisitor megtérítésére, mint a maguk megtérésére.

⁶ Koller J. i. h. III. 351—353.; Katona i. h. XII. 723.; Fejér i. h. X/VII. 675.

⁷ Fejér i. h. X/VII. 793.

Jakab azonban nem ment. Az ő hivatásszerű tevékenysége előtt az addiginál most sokkal tágasabb tér nyílt meg: Magyarországra, a hová a király szeretettel hívja meg, a püspökök pedig versengenek egymással, hogy kinek az egyházmegyéjébe menjen először.¹

Bizony ennek a szegény barátnak minden szerénysége és egyszerűsége mellett is éreznie kellett, hogy ő mégis csak több, mint egy közönséges barát. Ime, a veszélyes husszita tanokkal szemben egy egész ország tőle várja a megváltást! Ilyen rendkívüliség csak növelheti valakinek a tetterejét s így ne is esudálkozzunk azon, ha Jakab is, túlbuzgóságától elragadtatva, egyben-másban túl ment a korlátokon.

Munkát különben eleget találhatott az országban.

A husszitismus a felső megyékben: Pozsony-, Trencsén-, Bars-, Nograd-, Hont-, Zólyom-, Túróc-, Liptó-, Árva-, Szepes-, Gömör-, Sáros- és Abaujmegyében főként az idegen ajkú lakosok között oly mély gyökeret vert, hogy még a nagy reformáció bekövetkezését is megéri, s a hívők 1506-ban az egyházújítás értelmében még nyílt kérelmet is bátorkodnak Ulászlóhoz benyújtani.²

Pozsony környékén a harminczes években már nagy dolgok is történtek. Valami Blaskó közember — írja Thuróczy³ — sok felbolondított paraszt néppel, továbbá eseh és magyar elboesátott katonákkal bevette Nagy-Szombatot s rabolva kalandozott Mátyusföldén, sőt még Morvaországba is be-becsapott.

Ez már a husszita tanok szüleménye volt. Csak vezető kellett s az elnyomott pórság, hogy helyzetén javítson, akár az „ördöggel“ is kész volt czimborálni. Előjátéka volt ez az 1437-ben kitörő erdélyi pórlázadásnak s hogy nagyobb mérvet nem öltött, csak is a kedvezőtlen körülményeknek tudható be.

¹ 1436. február 5-én János váradi püspök hívja meg. Katona i. h. XII. 739.; Fejér i. h. X/VII. 808.

1436. május 8-án Lépes György erdélyi püspök hívja meg. Szeredai A., Series Antiquorum et recentiorum episcoporum Transilvaniae. A-Carolinae, 1790. 151—152. ll.; Katona i. h. XII. 739.; Fejér i. h. X/VII. 808—809.

1436. október 16-án a csanádi vicarius generalis hívja meg. Katona i. h. XII. 740.; Fejér i. h. X/VII. 810

1437. február 24-én Henrik pécsi püspök hívja meg. Fejér i. h. X/VII. 881. stb.

² Jászay i. h. I. 488.; Bud. Szemle (Új f.). IV. 4.

³ Thuróczy, Pars IV. C. XXI.

Különben az ország egyéb részein is veszedelmesen hódított a husszitismus. A Dunántúl, a Tiszavidéke, Erdély, sőt még Horvátország egyes részei is telve voltak már Hussz János követőivel.¹

A mozgalom terjedését nem egy helyen anyagi érdekből maga az alsó papság is támogatta, a minék aztán néha az lett a következménye, hogy egész községek áttértek az új hitre.² E mellett azonban még valóságos hitújítók is támadtak a magyar klérus felsőbb rétegeiben. Ilyen volt 1420. körül egy névtelen dömés, a ki nyíltan ellene szegült a theológiának s a vallásból mindent kihányt, a mit természetes okoskodással nem lehet bebizonyítani.³

Ilyen állapotokat talált nálunk Jakab, a midőn a király hívására bejött az országba. De ő nem rettent vissza, mindjárt a legnehezebben kezdte, t. i. a Zsigmondtól Tatára citált embereket igyekezett tévedéseikről meggyőzni, a mi ugyan nem sikerült neki;⁴ a többi azonban elég jól.

1436. januárjában megnyílt Fejérvárott az országgyűlés, a melyen Tvartkó is megjelent, hogy tisztázza magát, mivel nem sikerült neki megkérlelnie Jakabot, ki most az országgyűlés elé terjesztette Tvartkó eljárását.⁵ Különben a bosnya királynak egyéb eligazítani való dolga is volt a Zsigmonddal.

Jakab a fejérvári országgyűlés után hivatalosan megerősített inquisitorrá lesz⁶ és nem sokkal ezután meg is kezdi nagyobb sza-

¹ Ezekre a helyekre vonatkozólag lásd: Katona i. h. XII. 770—771., 746—749., 765—767., 740., 776—777. — Fejér i. h. X/VII. 813., 810., 808., 907. — Eder K., Ad Felméri. Claudiopoli, 1803. 95. l. — Koller i. h. 361—362. — Márki S., Arad tört. I. 477. — Bunyitay V., A váradi püspökség tört. N.-Várad, 1883. I. 258. stb.

² V. ö. Lányi K., A magyar Catholicus Clerus érdemei. Pozsony, 1848. 53. l.

³ Budapesti Szemle. (Ujf.) III. 341.

⁴ Fejér i. h. X/VII. 814.

⁵ Tvartkó itt minden hibát jóvátenni ígér, a miről is Zsigmond kívánságára oklevelet ad ki. Az oklevelet lásd Klaiénál i. h. 297. l.

⁶ 1436. augusztus 24-én IV. Jenő pápa is megküldi neki (Fejér i. h. X/VII. 794.) az ünnepélyes kinevezést. Ez időtől kezdve a Jakabhoz intézett levelek többnyire — néhol megrövidítve — így kezdődnek: „Venerabilis et Egregius Religiosusque frater Jacobus de Marchia de ordine Sancti Francisci, a Sede Apostolica, et Sancto Concilio Basileense in Bosnae, Russiae, Valachiae ac Transilvaniae — vagy — Hungariae partibus pro talismodi maledictae sectae et Haeresis pestiferae eradicatione Legatus et Nuncius specialis... ect. (Tud. Gyűjt. 1830. IV. 26.; Szeredai i. h. 152. stb. helyeken.)

bású fellépését a nagyváradi egyházmegyében s hogy ott milyen eredménnyel működött, mutatja János váradi püspöknek 1436. december 1-én kelt levele, a melyben értesíti a pápát Jakab sikeréről, a melyeket először az ő egyházmegyéjében, azután pedig Erdélyben aratott a husszita tanokkal szemben.

Erdélyben — írja János a többek között¹ — a husszita eretnekséggel szemben hasonló tevékenységet fejtett ki, sőt buzgóságában saját életét is veszélynek tette ki. Ott ugyanis a legszentebb hitnek az üldözői s némely eretnek hitvitázók (nonnulli controversores) esupa vakmerőségből és esúfságból magukat az evangéliumi igazság eleibe tették és a gonoszság zászlói alatt összeesküdve, azokat az egész egyház s a papság ellen vitték. Bizony nagyon vallságos volt a helyzet, még csak egy pár nap s fegyveres csapatok rontanak a klérusra. Sabaoth istene azonban nem engedte meg e bűnös vérengzést, mert Jakab atya épen a legnagyobb veszély pillanatában megjelenik s megpróbált igazság fegyverével lesujtja a hitleneket, a népet pedig visszatéríti és megerősíti a katolikus hitben.²

A husszita tanok tehát Erdélyben a zilált közállapotok mizériáival egyesülve, már vészes felhők alakjában tornyosodtak úgy az egyház, mint a társadalom fölé s minden pillanatban várni lehetett a pusztító vihar kitörését.

Oly mély gyökeret látszottak már verni a még csak mérges esírák, hogy a hívők többé a fegyvertől sem riadtak vissza.

Maga György püspök is elismeri, hogy nagy veszélyben forog egyházmegyéje s elég őszintén azt is bevallja, hogy a husszizmus azért mérgesedett el annyira, mert ő idejének legnagyobb részét nem egyházmegyéjében, hanem Zsigmond megbízásából a királyi udvarban tölti.

Ez azonban csak az egyik ok volt, a másik s talán a legfőbb a szebeni prépostság előljáróságának vétkes gondatlansága és vigyázatlansága.³

¹ Fejér i. h. X/VII. 810.

² Horváth M., Magyarország tört. Pest, 1860. II. 309. lapján egy-pár sor ki van kapva Jánosnak ezen leveléből annak az illusztrálására, hogy milyen kegyetlen volt Jakab atya. — Az ilyen kikapott rész azonban könnyen tévútra vezet az olvasót, a mennyiben az egész levél más benyomást tesz.

³ Eder K., Ad. Felmeri. 95. l.

Mező-Sámsond ősemeri telepei

(Maros-Torda vármegyében).

(I. közlemény.)

Az Erd. Múzeumegylet orvos-természettud. Értesítőjének 1891. évi II-ik füzetében (156. l.) Dr. Mártonfi L. tanár a mezőségi praehistoriai lelhelyek között Mező-Sámsond helységet is felsorolja, melynek határából egy obsidián szilánkon kívül még durva eserépdarabok is föl vannak említve.¹

Ugyanesak az Értesítő 1892. évi III-ik füzetében (357. l.) közöl nevezett tanár mezősámsondi eredetű jáspis-, szarúkö- és obsidián-szilánkokat.²

A cultura áldásaiban annyira szűkölködő és a tudományos megműveltetésben oly elmaradott „Mezőség“ egyhangú területén esupán csak a természetnek még manapság is ősi pompájában díszlő, remek nádas őstavai azok a jellegek, melyek a Mezőségnek más-különbösen unalmas és gyalog beútatva igen fáradalmas vidékein a természet minden igaz barátját lelkesítik és gyönyörködtetik. E nagyszámú tavak, mocsarak, lápok, ingoványok természetrajzi viszonyai által érdekes vidékek vonzottak engem is többször és több irányban a Mezőség ősemeri adatainak kutatására és tanulmányozására. Az 1895. évi július hóban a Mezőséget Szamos-Újvárról Gernyeszeg—Maros-Vásárhely irányában átszelő gyalogútamban Mező-Sámsondot is meglátogattam, praehistoriai viszonyait tanulmányozandó. 1895. jul. 14-én és 15-én kutattam át M.-Sámsond határait, midőn is az első nap a talajt teljesen átáztató nyári zápor kíséretében az „Édeságy“ nevű völgymedencében egy őskori tanya-

¹ Földtani viszonyok és történelem előtti idők nyomai a Mezőségen. (156 l.)

² Adatok az erdélyi medence ásvány-földtani ismeretéhez. (357 l.)

helyet, s másnap pedig szédítő forráság elviselése közben a „Pogánvár“ nevű magaslaton egy másik ősemberi telepet sikerült felfedeznem. Most a következőkben e két lelőhelyet egymástól függetlenül fogom ismertetni.

I. Az »Édeságyi« őstelep.

Mező-Sámsond helységtől éjszakra, egy — a helység felől meredek oldalú — hegyvonulat által elválasztva fekszik egy szép, minden oldalról lankásan emelkedő lejtőkkel határolt teknőalakú völgy-medenceze, melynek neve: „Édeságy“. Ezen teknőmedence csak kelet felől nyílt, a hol az éjszak-déli irányban elhúzódnó Kapus völgyébe (Valea Capusului) torkol ezen kis mellékvölgy.¹ Az Édeságy teknő felső részén 2—3 kis esermelyből egyesülő Édeságy patak végig folyva a völgy hosszában, Kis-Lekenceze alatt a Kapus patakában végzi útját. A esermelyek egyesülése alatt, közvetlen a patak balpartján fekszik egy nagyobb tanya gazdasági épületekkel, mely jelenleg Voith M. úr bérletét képezi. A tanyától fölfelé haladva, a patak mentén rövid idő alatt elérhető a két legnagyobb esermely által alkotott vízmosások közötti szántóföld területen azon alig lejtősödő alacsony terrasse (keskeny párkánysík), mely a praehistoriai őslakók tartózkodási helyéül, települ vagy tanyául szolgált. A telep, minthogy a teknőmedenceze lejtőjének alsóbb részein foglal helyet, a völgytelepek közé számítandó. A telep vagyis a lakott terület hossza nyugat-keleti irányú a völgy hosszában; szélessége éjszakkékre irányúl, de a kiterjedés méretei pontosan meg nem határozhatók, mivel a esermely- és esapadékvizek az őstárgyakat tovább szállítják.

A telep lejtője épen keletre tekint, minélfogva a felkelő nap éltető sugarai kiváló szépségűvé és kellemessé varázstolták a természet itten megtelepedett ősi gyermekeinek hazátlan otthonát. A körülfekvő magaslatokat kétségkívül erdőrengetegek azon ősidőkben sem koszorúzták, s manapság is a telepről széttekintve esupán csak a Kapus völgyében távolról feltűnő hegyvonulat kimagaslóbb esuesai láthatók itt-ott kisfoltonként gyér fák alkotta erdőrészekkel tarkítva.

¹ Új speciális térkép. (1: 75,000.) Zone 19. Col. XXXI. Maros-Vásárhely lapja.

A telep geológiai viszonyai.

Az Édeságy völgymedencéjének földtani viszonyait a esermelyek alkotta mélyebb vízmosások tüntetik elő. A terület alapüledéke, mely a vidék configurációját szabja meg, — mint a Mezőségen általában mindenütt — márgaconeretios, szívós, vājkos, neogén sárga agyag, melynek igen vastag üledékében a vidéknek egyedüli kőmateriai: a finomszemű, csillámos homokkő és a sárgásfehér dacittuffa jöhetnek elő. A neogén fedőjét a szelid lejtőkön s különösen a völgyfenéken 1—2, sőt 2·5 m. vastagságú, igen termékeny, fekete televény képezi. Az őstelep területe igen gazdag a lejtő alsóbb részein felülre fakadó tiszta és jóízű forrásokban. A szántóföldek felszínén, a vízmosásokban, de különösen a televényben fekszenek a praehistoriai tárgyak legnagyobb mennyiségben; nem esekély azonban a vizek által kimosott és aláhordott őstárgyak száma sem, melyeket a patak iszapja a meder mentén másodlagos fekhelyre is eltemet. Leggyakrabban eserépdarabokkal, kövekkel, ritkábban tűzkőszilánkokkal és esont-törmelékekkel találkozhatni. A szántón talált egy földműves egy k. b. 6—8 cm. hosszú fekete kovát (lehetett ez obsidián is). Általában többen emlegettek nekem szántások s más mezei munka alkalmával talált gyéren előkerülő kovaszilánkokat, golyó alakú köveket, őrlő- s törő-köveket s néha nagyobb edényrészleteket is. Az általam a telepen összegyűjtött vagy csak följegyzett őseMBERI tárgyak a következők:

A) Eszközök.

a) Tömör amphibol-andesitből alakított és egyenletes simán megcsiszolt felületű *kővéső*. Hossza: 9·5 cm., legnagyobb szélessége az élnél: 4·8 cm. Alsó oldala lapos, a felső domború; éle gyengén íves. A teljesen ép és csinos *kővéső*, melynek felszíne mállás folytán sárgás-barna színt nyert, a Hargita amphibol-andesitjéből készült. Typicus (erdélyi) alakú *véső*.

b) Felső végén megcsontkült csinos *véső*, tajtéksárga dacittuffából szabályosan alakítva és egyenletes simán megcsiszolva. Hossza: 8·8 cm., legn. szél. az élnél 3·8 cm. Éle íves. Alsó lapos oldalának vége (mint általában az erdélyi sőt magyarországi *kővésőknél*) fel van hajtva esiszolás által a felső oldal felé, miáltal az él hossziránya

az ilyen vésőknél legtöbbször nem esik a véső vastagságának közép-vonalára.

c) Limonit által feketére festett, finomszerű agyagos neogén homokkőből alakított és esiszolt *kőszertöredék*, mely esekély vastagsága alapján kétségkívül egy kővésőnek képezi töredékét.

d) A lejtős terrasse-síkon állítólag találtatott szántás alkalmával egy kettétört kőbalta, melyet én nem láttam.

e) *Őrlő-fenekő* töredék darabot összesen 15-öt jegyeztem fel e telepről, melyek között 11-nek anyaga mállott s a mállás előhaladása szerint sötétszürke, a mállottabbaknál inkább világosabb, kissé vörhenyes-szürke, apróporphyros és aprón likaesos eruptív kőzet; kisebb-nagyobb, erősen hasadozott fekete színű amphibol-tűk és oszlopok vannak benne makroszkoposan kiválva, melyek mellett a szabad szemmel észrevehető apró fehérés elegyrészek földpátkristálykák lehetnek. Az őrlőköveknek ugyanilyen kőzetanyagát én már számos (erdélyi és nagy-alföldi) ősemberi telepen észleltem s ezért tehát ezt, mint az ősember egyik legkeresettebb őrlő-anyagát fölötte érdekes és szükséges volna petrographiailag pontosan meghatározni. Míg ez megtörténék, én kőzettani alaposabb ismeretek hiányában gyakorlati ismereteimre támaszkodva, előzetesen leginkább az amphibol-andesitiek, esetleg a pyroxén-andesitiek csoportjába helyezem. — Két őrlőkő-töredék egyazon anyaga aprón conglomerátos vörhenyes homokkő, egynek rhyolith-trachyt s egy másiknak igen tömör, rékétés-szürke andesit. A legvastagabb őrlőkő 5·5 cm., míg a legvékonyabb csak 1·5—3 cm. vastagságú s e mellett az utóbbi — egy kis szögletesonkítás híján egészen ép — őrlőkő hossza csak 12 cm., szélessége pedig 10—11 cm-rt tesz ki, melyhez hasonló kis méretű őrlőt őstelepeinken eddig még nem tapasztaltam. Az ovális alakú, andesitből készült őrlő alul is, felül is lapos és esiszolást feltüntető sima, biztos jelül a mindkét oldalán eszközölt őrlésnek. Szélein körös-körül ütések nyomai láthatók. A többi őrlőfenék-kövek egyéb tulajdonságaikban megegyeznek az általam már ismertetett telepek őrlő-köveivel.

f) A *törő-* és *morzsoló-kövek* közé számítandó kőeszközökből szintén 15 db került elő. Tizenegynek anyagát 3—4-féle változatú andesit alkotja, 1 vaskos quarz, 1 quarzit s 2 kétféle homokkő anyagú. Többnyire termés anyagból vannak alakítás és több-kevesebb

esiszolás által készítve, de nem hiányzanak kavicsokból csak egyszerűen használatba vett példányok sem. Alakjukat tekintve kerek-lapos, többé-kevésbé szabályos gömbded és inkább hengeresre simított hasábidomúak, de az alak mindannyinál meghatározhatatlan változó. A gömbded formájúak kétségekívül gabna-morzsolókövek (m. e. 9 drb.), a többi hat drb. ütésre, törésre stb. használtatott. Ép állapotú 4 drb., 9 töredék. A leghosszabb kissé hengeres példány = 1.5—2 dem., egy ép lapított gömbded átm. = 7.5 cm. s egy gömbded ép példány átm. = 6.5 cm. Mindenik felületén szemlélhetők ütések és koptatások nyomai.

g) Megdolgozatlan *kődarabok*, éles szegélyű kövek, szilánkok és apróbb kőzet-törmelékek tartoznak még ide. Megemlítendő ezek közül egy 6.5 cm. hosszú menilites-dacituffa magkő (nuclein), két ép, menilites neogén szürke homokkő szilánk, melyek egyike 68 mm. hosszú és 3-oldalú, kihegyesített esinos példány; a másik 55 mm. hosszú, szintén kihegyesített ferde négyoldalú (átmetszete szabálytalan rhomboid). Továbbá ezélezatos alakítást mutatnak még 2 men. neog. homokkő-sz. féltöredékei, egy 3-oldalú sötét-szürke tűzkő-sz., melynek hegye letört s végül egy 3 cm. hosszú, 3 szilánk lehasítási nyommal bíró, ép tűzkő-szilánk. A törmelékek anyaga: vaskos fehér quarz, quarzit, quarz-conglomerát, menilites neog. homokkő, neogén sárgás homokkő, finom szürke homokkő, többféle andesit, gneisz, számos nagyobb és apróbb kavics.

h) A lejtő egyik kisebb vízmosásában hevert egy typicus fonó-orsó féle, mely a lyuknál tört ketté. A feketés-szürke, égetett agyagból lévő orsógomb átmérője = 6.6 cm., de legnagyobb vastagsága csak 1.5 cm., minélfogva egészen lapított idomú s tehát ez igen jellemző példánya a történelem előtti fonó-orsógomboknak. Az orsópálezika üregének átmérője = 1 cm. Tökéletesen hasonlít egy küllők nélküli, tömör kis kerékhez. Ezzel ellentétben a hálónchezéknek inkább gömbded- vagy hengeres-idomúak. (Az ép orsógomb kerülete = 21—22 cm. volt).

B) Edények.

A telep lejtőjének felületén, az egyes vízmosásokban, úgyszintén a csermelyek alkotta patak medrében sűrűen találkozhatni kisebb-nagyobb edényeserepekkel, melyeknek fazekas-korong nélkül

más módon történt idomitású anyaga részint igen finom homokos iszapszerű tiszta-, ritkábban mállékony földes-agyag, részint apró, kavics- és homokszemekkel mesterségesen kevert s így kevésbé tiszta agyag. A gyűjtött 40—45 db. eserep között m. e. 25 db.-nak anyaga mesterséges kavics- és homok-hozzáadástól mentes, ellenben 15 szembeötlően mutatja a keverítést. Legerősebbek voltak a kaviccsos anyagú jól kiégetett edények s legmállékonyabbak a rosszul kiégetett, feketés színű, földes szövetű vastagabb edényeserepek. Az edények anyagában elszórtan látható szögletes, fehérés-szürke, kis foltok az agyagokban lenni szokott mézszárga gumók töredékeit képezhetik. Az edények általában rosszul, csak félig-meddig voltak kiégetve; színök az égetés különböző foka szerint téгла-vörös, szürke, barna vagy fekete. A eserepek belső része legtöbbszörre sötétebb (barnás-fekete), mint a két külső oldal s különösen mint az edények külső felülete, melyek inkább szoktak világosabb kinézésűek lenni. A eserepek egyik vagy mindkét oldalán mutatkozó 1—2 mm. vastag téгла-vörös vagy sárgás téгла-vörös vagy sárgás kéreg az illető edény kiégetésének módjáról nyújt felvilágosítást. Ugyanis ha a vörös kéreg csak az edény külső oldalán van, jele annak, hogy az égetést csak kívülről eszközölték; ha mindkét oldal vörös, úgy az égetés kívülről és az edény belsejében is történt. Érdekes megjegyezni, hogy általában a külső kéreg szokott vastagabb lenni, tehát kívülről tartották szükségesnek többet tüzelni s azt sem érdemtelen fölemlítenem, miszerint belül s kívül égetetlen eserepet eddig még nem találtam. Az őskori edények eserepeinek egyik főjelleget épen az ily rosszul égett, 2—3 színű kéreggel bíró durva anyag képezi, mely azonban a cultura vaskori lelőhelyein talált edényeknél is nem ritkán észlelhető.

Az őskori edények kiégetéséről szólva, itten kell reflectálnom dr. Tóth Mihály ama föltevésére, mintha az edények kiégetése újjnyi vastag fapálezákból álló, a tüzelőhelyen földbe mélyített rostélyzattal ellátott padkákon történt volna, melyekben a fapálezikák csőszerű nyílásokat hagytak a levegőnek a tűzhöz vezetésére.¹ A dr. Tóth Mihály által itten említett, az ústelepeken nem ritkán

¹ Dr. Tóth Mihály. „Ős-emberre vonatkozó leletek Nagyváradról“, Orv.-term.-tud. Értesítő. 1895. 323—325 l.

előbukkanó s általam is jól ismert,¹ esőszerű nyílásokkal bíró égett agyagdarabok a praehistoricusok által mint a kunyhólakások sövényfalainak agyagtapasztékai vannak elfogadva.²

A eserepek vastagsága 5–12 mm. közt változó; egynéhánynak a fenék körüli vastagsága 18–20 mm. tesz ki. A gyújtott 16 drb. edényperem közül 10 egyenesen felálló s hatnak 1–1.5 cm. keskeny szegélyű pereme kevésé kifelé hajló. Edényfogantyút 7 drbot gyűjtöttem; 3 drb. az edény külső falából kidomborodó u. n. „bütyökfogantyú“, egy hengeres és egy keskeny dombordad agyag-szalag fül köralakú nyílással s végre kettő széles lapos szalag-fül. Fenék köralakú, lapos és sima. Az edények külső peremén és oldalain látható díszítések mind igen egyszerűek s jellemző, hogy köztük az ornamentikai elemek összalakulatokban nem fordulnak elő. Egy esüesökdísz, egy pontdísz, és 4 eserép peremén ferdén bemetszett vessződíszítésen kívül az egyenesnek csupán ezik-ezakkos, tört- vagy szög-alakban többnyire esetlenül összekapcsolat vonalai lettek alkalmazva. Görbe vonal nincs. A töredékek között kisebb-nagyobb fazekak, tálak és nagy tartó-edények ismerhetők föl. Egy fedő fogantyújához hasonló agyagtárgy töredék ismeretlen rendeltetésű.

C) Konyhahulladékok.

A telep felületén csak gyéren lelhetők világos-rozsdás-szürke esont-töredékek. Kékes-fehérré égett apró esont-törmelék igen ritkán, kagylóhéj pedig nem került elő. A talált ép és töredék fogak meghatározása alapján a köv. állatfogak ismeretesek:

1. *Equus caballus*, L. egy alsó állkapocs töredéke 5 zápfoggal s egy felső állk. zápfog.

2. *Bos taurus*, L. 4 zápfoga (gyakori).

3. *Cervus elaphus*, L. egy zápfog töredék és 2 igen kopott, alig felismerhető agancs-forgács képviseli.

¹ Orosz E. „Újabb ősemberi telepek Délmagyarországon“. II. Az újvári „Temesic“ ősemberi telep. (Torontál m.) Tört. és Rég. Értesítő. Temesvár. 1895. 75 l. Orosz E. „A Kurjácaska-gredai ősemberi telep Kécsán. (Torontál m.)“ (Erdélyi Múzeum. 1896. évf. — Különnyomat 221. E.)

² V. Radimsky. Die prähistorischen Fundstätten etc. Sarajevo. Seite 87. (Ueber die Bauart der Wohnhäuser etc.) (Orosz E.) L. a jelen közleményben az Édeságyi és a Pogánvári őstelep „egyéb tárgyak“ című szakaszait.

4. *Ovis aries*, L. 1 zápfog, melynek praehistoriai kora nem éppen bizonyos. (?)

5. *Sus scrofa*, L. egy ferde idomú ugri esontja (*astragalus* 33 mm. hosszú). Égetés nyomai látszanak rajta.

Ezen állatfajok közt kiválóan jellemző a történelem előtti lakóhelyekre a *Bos t.*, az *Ovis a.* és a *Sus s.*, melyek mondhatni minden őstelepen megtalálhatók.

D) Egyéb tárgyak.

A sámsondi Édeságyi őstelepülés érdekességét nagyban fokozza az a kis üveg-gyöngy töredék, mely a lelhely fölfedezése napján aláhullott zápor kimosása folytán került a felszínre. Dr. Koch Ferencz tanár úr e gyöngyöt a szamosujvári Lunkai őstelepen¹ általam talált zöld színű kis gyöngygyel együtt külsőleg (physicailag) megvizsgálván, a sámsondit is festett anyagú üvegnek bizonyítja. Fajsúlya = 2.231. — A középen kettétört, szép, ultramarin kék színű félgyöngy, magassága vagyis a lyuk hossza = 12 mm. A lyuk átmérője = 8 mm. A mi a drága és kedvelt ékszer megőrzését biztosítandó, vastag zsineg használatára utal. A gyöngy oldalának vastagsága csak 1—1.5 mm. s ezért tehát itt érte boldog tulajdonosát a szép gyöngy eltörésének szerencsétlensége. Az egész gyöngy átm. = 10—11 mm. volt. Anyag vékony fala miatt világosan áttetsző ugyan, de hasonlítva valamely kristályos halmazállapotban levő kék anyaghoz, nem bír üvegszerű tiszta átlátszósággal. A belül érdes és külső felületén síma gyöngy csinos díszítéssel is el van látva. A gyöngy kerületének közepén a 2—2 ellenkező oldalon négy a legszabályosabb köralakú s 6 mm. átméretű kis üreg foglal helyet, melybe szürkés-fehér, átlátszatlan porcellánszerű olvadt üveges anyag van befoglalva. Erre ismét a kék üvegből származó néhány apró szögletes töredék darabka van ráolvasztva olyképp, hogy alóla körben kilátszik a fehér alap. Minden ilyen betét fölött és alatt 1—1, tehát összesen $4 \times 2 = 8$ szürkés-viasz-sárga színű, átlátszatlan, kis gömbded idomú olvasztási anyag van reátapasztva a gyöngy két szélére. A beágyazott nagyobb foltok között végre ismét 2—2, összesen = 8 kevésbé szabályos kör-

¹ L. Orosz E. A szamosujvári „Lunkai“ ősemberi telep. Orv.-term.-tud. Értesítő. 1896.

alakú kis folt vehető észre, mely a még olvadt állapotban volt kék üveg benyomkodása által keletkezett. — Kétségkívül hihető, hogy e magasabb kulturát megkívánó és sok gyakorlatot is feltételező esinos üveg-gyöngyök előállítására nem a mező-sámsondi ősemberek találománya és munkája, kik — a még napjainkban is oly hátramaradt Mezőség dombos-völgyes vidékein a nyiltabb helyektől mintegy elzártan oly távol éltek az előrehaladottabb művelődésű telepektől s különösen a Középtenger körüli tartományok virágzó polgárosodásától és nagyszerű műveltségétől — hanem ősrégészeti kutatásaim, tapasztalataim alapján a leghatározottabban hiszem, hogy e gyöngyben ama távoli és teljes pompában ragyogó kulturának a cserekereskedés közvetítő útján a mezőségi ősemberekhez is eljutott fénysugarát látom.

Az Édeságyi őstelep leleteinek sorozatát végül néhány homok- és kavics-mentes, téglavörösre égett, részint torha szövötű s gabonapelyvákat dúsan tartalmazó, részint csak tisztán tömör agyagrögökkel zárom be, mely utóbbiak közül kettő 20—23 mm. vastag átméretű hengeres fapálczák benyomatait is feltűnteti.

Orosz Endre.

Irodalmi Szemle.

A váradí színészet története.

A nagyváradí magyar színészet százéves jubileuma alkalmából írta *Náményi* Lajos. Nagyvárad, 1898. Láng József könyvnyomdája. 8c. VIII és 157 lap.

K. Nagy Sándor egy kis fűzetben már 1884-ben megírta a váradí színészet történetét, de csak a biharmegyei és nagyvárad-városi levéltár adatait dolgozta fel. Náményi kiegészítette ez adatakat s könyvét maga sem tekinti véglegesnek. Még ez év augusztusára ígér néhány kiegészítést a nagyváradí színészet százéves jubileuma alkalmával kiadni remélt emlékalbumban.

Mindjárt első mondatában azt állítja, hogy „színészetünk története: közművelődésünk története“; de kétségkívül úgy érti, hogy csak része a közművelődés történetének. Első fejezetében (1—11. l.) az iskolai drámákról szól, de nem idézi *Fereneci* Zoltánnak még a múlt év végén ezekről a kolozsvári színészet történetében (1—59. l.) megjelent tanulmányát, mely irodalmunkban e téren tudommal nemcsak a legterjedelmesebb, de a legalaposabb is. Érdekesen szól (12—18. l.) a *Patachich* püspök udvarában rendezett zenés előadásokról és (19—23. l.) a XVIII. századbéli német színészetéről. A 24. lapon kezdi elbeszélni a nagyváradí magyar színészet összefüggő történetét, attól a pillanattól fogva, hogy a kolozsvári színészek 1798. aug. 26-án Váradon a Süketnéma előadásával kezdték meg vendégszereplésöket. Az első évekre használja *Jantsó* Pál naptári följegyzéseit, melyeket már az itt még nem idézett *Fereneci* is használt és *Bayer* József szíveségéből *Kelemen* László kiadatlan naplóját, hol azonban *Termetzky* Franciska nevét tévesen olvasta *Tennetzky*nek (30. l.). A könyv egyik fő érdekessége a *Sándorffy* József önálló váradí színészetéről szóló fejezet (44—61. l.). Eldöntetlennek tartja (49. l.), először nem az ő társulatának kirándulása „révén“ játszottak-e Aradon magyarul? Arad történetében azonban (III. 128. l.) *Lakatos* Ottó, illetőleg *Institoris* Kálmán már 1881-ben megírta a minoriták egykorú naplója nyomán, hogy ott a Milics-házban 1798. december 4-én kezdték meg a magyar szín-előadásokat s hogy a közönséget sár és hózivatar sem tartotta vissza *Kelemen* Lászlóék előadásainak tömeges látogatásától. Náményi úr szülő-

városa Arad tehát nem 1812-ben, hanem mostani lakóhelyével és Debreczennel egy esztendőben, az idén ünnepelheti magyar színésze százados jubileumát.

Részletekbe menve, néhány apróbb tévedést kétségkívül ki lehetne mutatni a munka többi részében is és kifogásul fölemlíthetnénk egyet-mást, pl. hogy a színészek és az előadott darabok névsorát nem összegyűjtve, hanem az egyes fejezetek közt elszórva közli, különösen pedig hogy az országos levéltár helytartótanácsi osztályában remélhetőleg nagy tömegben heverő adatokat nem tekintette meg; de készségesen ösmerjük el, hogy világos képet nyújtott a váradi színészet fejlődésének százados történetéről s hogy lelkiösmeretesen dolgozott fel minden kezügyébe eső adatot, körülbelől oly arányban, mint azt *Váli Béla* tette az aradi színészet történetében.

Füzetét az olvasóközönségnek, Biharvármegyének és Nagyváradnak pedig azt ajánljuk figyelmébe, hogy idestova egyedül maradnak a monographia nélkül szégyenkező törvényhatóságok közül. Pedig dicsőséges a múltjuk s ott él a területükön két akadémikus, Bunyitay és Karácsonyi, kik azt a múltat kitűnően beszélhetnék el. Ki tudja, meddig kell erre várni, mikor még az ilyes részlet-munkákat sem támogatják?

M—r.

Esztetika.

Irta: *Pilo Mario*. Budapest, Athenaeum 1898.

A szerző evolutionista aesthetikus, a ki „a tanulatlanok“ pártján áll, mert ezek tanulmányozásából arról győződött meg, hogy „a tömeg sokkal helyesebben okoskodik, mint a hivatásos gondolkozók legnagyobb része“. — Mindenesetre sajátyszerű philosophiai felfogás — aesthetikus-tól talán kissé bizarr is. Olyanformán hangzik, mintha azt állítaná valaki, hogy nem a gondolkodás törvényeinek kutatója a logikus fő, hanem a tanulatlan tömeg; mintha azt bizonyítaná valaki, hogy nem a nyelvtudós az alapos ismerője a nyelv törvényeinek, hanem a nép, a mely a nyelvet öntudatlanul használja.

Új irányt követ aesthetikájában Pilo, eltérőt a régi, a transcendentalis, a hagyományos iránytól. Elfordúl a theoretikusoktól, nem kellenek neki a philosophiai elméletek, megveti a chablonokat; valami újat, eddig ismeretlen módszert, *modern* felfogást keres és követ. Nem halad Kant, Hegel, Jean Paul, Vischer, Carriere, sőt még Taine után sem, noha Taine is hangoztatta, hogy az ő aesthetikája „modern“, s abban különbözik az „antiktól“, hogy „nem erőszakol szabványokat, hanem levonja a törvényeket“.

Pilo Mario az aesthetika eddigi „antik“ módszerében valami aristokratikus modort talál, melytől az ő „modern“ aesthetikája különbözik. Kiemelkedik „a századok óta formulázott elméletek“ meghatározásaiból

s „demokratikus“ módszert követ. Mindjárt a *szépnek* meghatározásában egy „szerény és népies“ igazságot akar kifejezni, midőn azt mondja, hogy „a szép nem valami lényeg, nem is metaphysikai vagy transcendentalis minősége a dolgoknak, nem is a műalkotásoknak privilegiuma, nem kizárólagos öntudatosan akart terméke az embernek, hanem egyszerűen, az az alanyi és személyes állapotunk, melyet a tárgyak és dolgok idéznek elő bennünk . . . “ — tehát eszerint a *szép* nem valami objectív sajátága a természetnek, vagy az emberi szellem művészi alkotásának, hanem subjectív érzés. Ebből következik Pilo szerint, hogy az aesthetika nem lehet „objectív, magában álló tudomány; hanem a psychológiának csak egy nagy, nemes ága“.

Igy építi föl Pilo egész aesthetikáját a lélektanra. Felosztja művét két fő Részre; az első Rész tárgyalja a *szép*-et, a második a *művészet*-et. A szépet felosztja *érzéki*- és *szellemi* szépre, amabban az *elemi* és *összetett* szép formáit találja, emebben részletesebben fejtegeti az *érzelmi*-, az *értelmi*- és az *eszméi* szép fokozatait. Ez az első Rész két első könyvének tartalma, melyhez befejezésül a 3-ik könyv járul; ebben a szép eszméjének felfogására szolgáló tehetséget, a *szép ízlés*-t magyarázza, megkülönböztetvén az *öröklött*-, az *egyéni*- és a *szerzett* ízlést.

Miként látjuk, Pilo aesthetikai módszere valóban szigorúan psychologiai módszer, teljesen lélektani alapból indul ki, midőn az egyéni karaktert, mint öröklött és szerzett tapasztalataink összegét, teszi a külvilágnak érzékszerveink által reánk gyakorolt tetsző (gyönyör) vagy nem tetsző (fájdalom) hatásai felfogásának alapjává.

A műnek második Része, mely a művészetről szól, felosztásában teljesen megfelel az első Résznek. Miként a szépet, úgy a művészetet is felosztja: *érzéki* és *szellemi* művészetre; amabban két fejezetben tárgyalja a művészet fogalmát *általában* és a művészeteket *különösen*; emebben behatóbban foglalkozik az *érzelmi*-, az *értelmi*- és az *eszményi* művészet fejtegetésével. Befejezésül miként az első Részben a szép felfogására szolgáló *tehetségről* az ízlésről szolt, itt a művészetben nyilvánuló tehetséget magyarázza, melyben megkülönbözteti: az *öröklött*, az *egyéni* és az *elsajátított* (szerzett) tehetséget.

Ennyi az egész mű tartalma, mely beosztásában valósággal megfelel az aesthetikai *arany metszés* követelményének.

Pilo, mint sensualista, psychophysikai alapon kezdi meg a szép kutatását, kiindulva az érzékek tanulmányozásából. Eddig mi az öt érzékszervünkéből a két legnemesebbet: a látást és hallást neveztük aesthetikai érzékeknek, mert szellemi gyönyöröket ébresztenek bennünk. Pilo „nem csatlakozhatik az aesthetikusok nagyobb részéhez“. Megengedi ugyan, hogy a látás és hallás az érzékek „aristokratái“, de azt semmiképen sem engedi meg, hogy ezek monopolizálják a szépet. Ő a physiologusok coenaesthesiséből indulva ki a visceralis belső érzéket tekinti az aesthetikai érzés első megnyilvánulásának, a minőt pl. egy pohár friss

víz ébreszt, mikor elepedünk a szomjuságtól, vagy egy izletes házi cipő kelt, mikor éppen egészséges jó étvágyunk van. Az izomi érzék által keltett szép nyilvánulását látja a sport különféle fajaiban, a hova számítja még a „gőzgépnek ideges s mégis erős, komoly működését“ is. A tapintás érzékéből vonja le a macska „öntudatlan aesthetikájának“ fő elemét, midőn a cirógatás alatt elnyúlik, vonaglik, dorombol. „És mi sem igazolná — folytatja materialistikus felfogásának megfelelően — hogy miért zárjunk ki a szép mezejéről egy üveg rajnai ó-bort, mely oly édesen csiklandoztatja nyelvgyeinket, vagy egy strassburgi lúd-májpástétomot“. — És mindezt komolyan hirdeti és tanítja Pilo Mario, ki azt a földet nevezi hazájának, mely Ráfael, Michel-Angelot, Lionardo da Vincit, Tiziant, Donatellot, Ghibertit, Brunelleschit, Dantet, Rossinit alta a világnak.

Inductivén s a példák nagy bőséggel összeállított sorozatával magyarázza meg az érzéki és szellemi szép fokozatait, kerülve mindig és mindenütt az elméleti meghatározásokat, az abstract fejtegetéseket, annál inkább törekedve mindenkor felfogásának s rendszerének példákkal való megvilágítására, megértetésére. Gazdag phantasiával s nagy ember-és világismerettel hordja össze a régi és újabb népek életéből, a természet és a tudományok köréből, az antik és modern nemzetek irodalmából, művészetéből vett példákat a szép eszméje által keltett különféle benyomások magyarázataira. Sehol sem tagadja meg naturalistikus felfogását, mindenütt tetszeleg az érzéki gyönyörök rajzában, azért alkalmazza is az aesthetikára „az érzékelés tudománya“ elnevezést. Kedvteléssel emlegeti „az okos mártások és elmés ragoút-ok“ szépségét, gyönyörködik a válogatott ételekből és italokból álló lakomák szépségén, melyet fokoznak a kristály és ezüst asztaldíszek, különösen ha „szép asszonyok és víg barátok ülik körül ünnepélyesen vidám zene hangjai mellett“.

A „modern“ evolutionista aesthetikus jellemzésére szolgálnak könyvének azon sorai, melyekben az érzéki szép eszméjét a következőleg emeli ki: „De minden érzéki gyönyörnek a koronája az érzéki szerelem, ez a legnagyobb gyönyör, öröm és delirium marad még akkor is, ha nem érzelemből fakad, mert benne minden érzék, úgy a visceralis, mint a muscularis, úgy a tapintó, mint ízlő, úgy a szagló, mint a halló és látó érzék a legintenzívebben, legválogatottabban egy bámulatosan gyönyörteljes szímfoniává egyesül“. — Az érzékiség apologiája!

Eddig az aesthetikusok a *szép, jó és igaz* eszméjének harmoniáját, egységét hirdették, Pilo azt tanítja, hogy az aesthetika nagyon sok dolgot fogad be az érzelmi *szép mezejére*, mit az ethika elűz a *jó területéről*. „Ezért érzünk — így mondja — nagyobb aesthetikai rokonszenvet a bűn mint az erény iránt, a botrány mint a szemérem iránt, Don Juan iránt nagyobbat, mint a szemérmes József iránt . . . Helena iránt többet, mint Penelope iránt, többet Catilina, mint Cícero iránt“.

Pilo kifejejtette honfitársai közül Borgia Lueretiát. Hagyjuk meg neki aesthetikai ideáljátul ezt a szörnyeteget!

Nagy körütekintéssel, érdekesen, sőt tanulságosan fejtegeti a szép ízlés fokozatait. A primitív népeknél csak az érzéki szép ízlését keresi és találja, míg az érzelmi, értelmi és eszményi szép ízlését csak a civilizáció eredményének tekinti. Felfogását a szép fokozatairól s az azok megértésére szolgáló ízlésről a rohanó vonat példájával magyarázza meg, melyben, mint „a fényes érzékből álló nagy gépben“, egy egyszerű földműves az *érzéki szépet* látja, a poetikus városi asszonykára, vagy hivatalnokra „ez a vas-mammuth“ mint *érzelmi szép* hat, ellenben a gépészmérnök, a matematikus benne már *értelmi szépet* talál, míg a költő, a philosophus „a legnagyobb ideális gyönyör forrását“, az *eszményi szép* kifejezését tekinti benne.

Nem osztozunk ugyan a magyarázat helyességében, mert önkényesnek s végső következtetésében hamisnak is tartjuk, de a szerző szemléletileg akarván felfogását érzékeltetni, készséggel ismerjük el, hogy világos és érthető fejtegetést adott benne.

Nagyon sok érdekes példával illusztrálva fejti ki az egyéni ízlés fejlődését, melyet teljesen a különböző lelki állapotnak rendel alá s tesz függővé, a vérmérséklet, nemi különbség, életkor stb. körülményeitől.

Miként a szép eszméjének fejtegetésében mindenütt physiologiai alapra helyezkedik a szerzőnk, akként jár el a művészetek tárgyalásában is. Magát a művészetet úgy határozza meg, hogy az „a szépnek kifejezése, sem több, sem kevesebb“ — melynek alapja az inger. Tehát művésztana nem a műrekekben megnyilatkozó törvényszerűség, a teremtő emberi szellem alkotásaiban nyilvánuló tökély kutatása és magyarázata, hanem élettani problémák fejtegetései, magyarázatai a szép különféle reflexeinek, melyeknek „székhelye lehet úgy a tüdő, . . . mint a szív . . . vagy köny-, a nyák-, gyomor- és izzadási mirigyek, melyek valamennyien engedelmesskednek a különféle aesthetikai ingereknek“.

A művészetek osztályozásában elveti az újabb aprózó s kicsinyes felosztást s igen helyesen a régi főosztást követi: a *térbelit* és az *időbelit* kifejező osztályokat, amazt figuratív-, emezt suggestív tartalmúnak mondván. Mi képző művészeteknek (artes plasticae) és hangzó művészeteknek (artes acusticae) nevezzük.

Világosan, értelmesen s történeti hűséggel taglalja az egyes művészetek fejlődését s azok egymásutánját az építészetnek s belőle a szobrászatnak, ezt követőleg a festészetnek lényegét és fokozatos fejlődését. Hasonlóképen a zene, a szónoklat és költészet motívumait, haladását és tökélyre jutását.

Miként a szép felismerésére és felfogására szolgáló képességet, a szép ízlést különféle fokozataiban mutatta be, akként tárgyalja a művészetben nyilvánuló tehetséget szintén fokozataiban. Kezdi az állati ösz-

tönnel, melyben szerzőnk az egyes fajok művészi tehetségének megnyilvánulását látja, u. m.: a majmok mímelésében, a papagályok hangutánzásában, a szentjános bogaraknak a levegőben való czikázásában, a hangyák, méhek, pókok építészetiében, a tüeskök, kabócák, békák „reménynyel és igézzel teljes“ zenéjében.

Folytatja a művészi tehetség eltéréseit s különféleégeinek ismeretetését a különböző pszichológiai állapotok: az életkor, nemi különbség stb. eltéréseiben.

Érdekesen, de a cynismus egy nemével kutatja az egyéni tehetség lényegét és sajátosságait, melyet a temperamentum szüleményének tekint. A klinikákban, laboratoriumokban és örültek házában gyűjtött tapasztalatok alapján vitatja a lángelme rokonságát „az epilepsiával, az örüllettel, a deliriummal“. Egész elragadtatással magyarázza az okbeli összefüggést a vérmes, ideges, epés, vizenyős, nyugalmas temperamentum s ugyanolyan stíl és művészet között.

De bármennyire nem identificálhatjuk is magunkat Pilo aesthetikai alapfelfogásával és rendszerével, a szépművészetek lelkes apológiájának tekintjük könyvének azt a remek záradékát, melyben a művészet célját, rendeltetését, feladatát ilyképen fejezi ki: „A művészet terjeszse el az egész világon a szépet, mely nem lehet csak egy helynek szabádalma, vezérelje a halandókat az élet virágainak és gyöngyeinek, ragyogásainak és bájainak keresésében; arlja meg az embereknek a fény és szín, a forma és a rythmus mindennapi kenyerét, a gyönyör után sovárgó érzékek isteni eledelét, „azt a kecses táplálékot, mely az embert hasonlónvá teszi istenhez.“

Pilo Mario aesthetikájának tartalma — hogy saját szavait alkalmazza rá — „ennyi; — sem több, sem kevesebb.“ Csalódnék, a ki benne a fényes és aljas, a tragikum és komikum, az élez és humor, a stíl és manier stb. stb. aesthetikai fogalmak elméletét keresné. Nincs benne szó a poétikai műformákról, nincs a szülő művészetekről (redende Künste) nincs a nyelv aesthetikájáról és teljesen mellőzi az aesthetika történeti szempontjait. De meg van benne egy következetesen keresztfülvitt rendszer elmélete, a mely ha nem is aesthetika, de physiológiának — valósággal rendszeres élettan.

Ferenczy József.

Rousseau mint philosophus.

Rousseau und seine Philosophie. Von Harald Höfling. Stuttgart, 1897. Mk. 1-75.

A XVIII-ik század nagy tagadó és újtó szellemei közt kétségkívül Rousseau a legérdekesebb, legvonzóbb alak, s korunkban is okvetlenül ő áll az előtérben: az ő művei a legolvasottabbak, az ő hatása a legelevenebb. Pedig mint ember gyarlóságokkal, mint író ellenmondásokkal teljes, — de gyöngöségeit, gyarlóságait feledjük, csakhogy mélyen, őszintén érző szívének dobbanásában, ragyogó nyelven előadott

eszméinek szárnyalásában gyönyörködhesünk; s mindezeket még érdekesebbé teszi hányatott, kalandos élete: a sorsüldözött költő, a sehol nyugtot nem lelő vándor minden tragikumra föltalálható pályájában; — ez az élet a maga olykor regényes, gyakran titokteles részleteivel s egészben szomorú képével rendkívül fokozza műveinek varázsát. E varázs nemcsak az olvasókat fogja meg, hanem az írókat is ellenállhatatlanul csábítgatja; alig van év, hogy a francia vagy német irodalom valami újabb műve ne tanúskodnék erről. Vagy életének egy-egy homályos részletét igyekeznek földeríteni, vagy műveit vizsgálják, fejtegetik egy és más szempontból, vagy hatását mutatják ki egy és más téren. Ime, csak tavaly jelent meg a fönt címzett munka, s ez év elején a német Rousseau-irodalomnak már egy új termékét jelzik a lapok: *Di Rechtsphilosophie des J. J. Rousseau*, von M. Liepmann, — pedig, hogy a francziák még jobban buzgólkodnak ez irányban, azt szinte fölösleges mondanunk.

A föntcímzett mű a „Klassiker der Philosophie“ (Frommann, Stuttgart) című vállalatban jelent meg, mely két év előtt indult meg Falckenberg Richárd erlangeni egyetemi tanár s a „Zeitschrift für Philosophie“ etc. szerkesztőjének vezetése alatt s 10—14 íves kötetekben 1:50—2 márka árért az újkor kiválóbb gondolkodóinak élet- és jellemrajzát fogja nyújtani a legjelesebb philosophiai írók tollából. A mű szerzője dán philosophus, kopenhágai egyetemi tanár, kinek már több jóra való műve jelent meg a német könyvpiaczon, így etikájá, psychológiája, újkori bölcsészettörténete.

Jelen műve 158 lapra terjed s négy fejezetre oszlik, u. m. Rousseau fölbresztése és problémája, Rousseau és Vallomásai, R. élete, jelleme és művei, s R. philosophiája. Az *első* fejezetben Rousseau-nak a dijoni akadémia pályatétele („Vajjon a tudományok és művészetek megújulása előmozdította-e az erkölcsök tisztulását és javulását?“) által eszközölt öntudatra ébredését, főproblemájának: a kultúra és a természet közti ellentétnek föltalálását és kitűzését ismerteti a szerző. A *második* fejezetben R. Vallomásainak (Confessions) kitűnő jellemzését kapjuk, a mely mély bepillantást enged R. egész életébe és jellemébe; kimutatja Höffding ama motívumokat, melyek R.-t e Vallomások írására indították, t. i. egyfelől adalékokat kívánt szolgáltatni az emberi lélek megismerésére, az önismeret előmozdítására, másfelől igaz világításban akarta bemutatni életének egyes talányos és szégyenletes tetteit, kulcsot akart nyújtani azok megértéséhez s az őszinte vallomás által enyhíteni azok súlyát, s végül — egyes fölmerült támadások folytán, melyek jóhíre ellen irányultak, — védelmi íratot, mintegy választ írt a támadások ellen. Kimutatja Höffding, hogy nagyobb részben mily kevés hitelt érdemelnek e vallomások egyes állításai, mily óvatosaknak kell lennünk azok használatában, mennyire csalékony volt a Rousseau emlékezete a múlt egyes tényeinek visszaidézésénél, mennyire a későbbi kor érzéseit tulajdonítja a

rég elmúlt dolgoknak is. A *harmadik* fejezet R. életét és műveinek rövid ismertetését nyújtja; egyes szakaszai: gyermekkor, R. és Mme de Warens, a párisi időszak, szakítás az encyklopédistákkal, szakítás Voltairrel, R. főművei s befolyásuk élete utolsó szakára. E fejezetben, bár nagyrészt közismeretű dolgokat mond el szerzőnk, de azokat ügyesen foglalja össze, mindenütt figyelembe veszi a legújabb vizsgálatok eredményét, a legújabban földerített adatokat is, szóval műve a Rousseau-irodalom teljes ismeretén alapúl.

A mű *negyedik* és legfontosabb fejezete (104—158. l.) R. philosophiáját tárgyalja. E fejezet négy szakaszra oszlik: R. főfogalmai és az ő gondolkodásának típusa, a vallásos problema, a politikai-sociális problema, s a paedagogiai problema. Rousseau gondolkodásának alaptípusa az absolut és relativ, vagyis a természet és a kultúra közti ellentét; életében is emez ellentétek közt (a relatiók s a szabad természet fia) hanyódik ide s oda; ugyanily ellentétet mutat jellemében egyfelől a lelkesedés, szagatottság, rajongás s másfelől az összefüggésre, rendszeres munkára törekvés. A természethez való visszatérés alatt azt érti, hogy az emberek térjenek vissza saját szíveikhez, vonúljanak vissza magukba, a helyett, hogy a külső relatiókban olvadnak föl — saját belsejökben keressék minden jószág és minden boldogság forrását. Ő nem akar a kultúra terén visszamenést, csak azt kívánja, hogy a kulturát ne siettessük. Ha egy kultúra az adott életföltételeknek valóban megfelel, ha olymódon juttatja az összes képességeket kifejlésre, hogy az élet összegyűjtött ereje alatta nem szenved, akkor az természetes. Főfogalmai az *önfentartási ösztön* (amour de soi) és a *relatiók*; a vallásos problema körében e két ellentétes fogalomnak megfelelőleg a vallásos érzés, és a dogma s kultusz, a politikai problema körében a nép összakarata és a tényleges államhatalom, a paedagogiai problema körében a természeti nevelés és az active föllépő nevelés áll egymással szemben. E fogalmak részletes fejtegetése képezi a negyedik fejezet tárgyát.

A szépen, könnyed, világos nyelven megírt művet Rousseau minden tisztelőjének ajánlhatjuk.

Rácz Lajos.

Az öntudat világa.

Thiele. Die Philosophie des Selbstbewusstseins. Systematische Grundlegung der Religionsphilosophie. Berlin (Skopnik) 1896. 509 lap. Ára 10 márka.

„A ki komolyan veszi az igazságot, azt sem az egyház hagyományos tiszteletreméltó tanainak külső hitvallása, sem pedig az ú. n. modern tudomány bölcsessége ki nem elégítheti“, mondja s e tekintetben utal a szerző az egyházi hagyománynak, mint hagyománynak tehetetlenségére a természettudománynak valóban tudományos és gyakorlati vívmányaival szemben. Szerző mélyen járó művének e tételét olvasva, szinte megütközünk

rajta s valami Comte-féle positivistikus irodalmi termékre gondolunk önkénytelenül.

Pedig szerző a sokat ócsárolt metaphysika híve. A szabad és öntevékeny személyiség metaphysikájának álláspontján áll, a mely szerint minden passivitással szemben a személyiség aktivitását, s a gondolkozást túlbecsülő intellectualismussal szemben a kedély- és akaratélet eredetiségét és önállóságát vitatja. Az egyéni szellem aktivitásáról, felelősségéről és szabadságáról szóló gondolatai Fichte bölcséletének életelevení szellemére emlékeztetik az olvasót. Örvedetes, hogy az idealismusnak Németországban oly szellemes és energikus képviselője van, mint Thiele, a ki nagy eruditióval, élesértelműséggel és következetességgel útasítja vissza azt az előítéletet, mintha a modern tudományosságnaak szükségképileg materialistikus világnézetten kellene alapúlnia.

Műve 3 részből áll. Az elsőben „az emberi lélek substantialitását“, a másodikban „az ember öntudatát“, s a harmadikban „a szabadság, isten s a halhatatlanság“ eszméit vitatja. Ennyiben joggal nevezhette művét „a vallásphilosophia rendszeres alapvetésének.“

Szerző maga mondja, hogy az öntudat philosophiája haladást jelez Kantnak transcendentális logikájáról a Hegel-féle gondolkozásnak rendszeres universalismusa felé, s az absztrakt gondolkozás iránti nagy hajlamánál fogva ugyancsak erősen vitatja az érzékfölötti problémák Kant által megtagadott közvetlen megismerését. Erős híve a philos. gondolkozás történeti kontinuitásának, s problémáinak tárgyalásánál történetkritikai alapon egy *Platon*, *Aristoteles*, *Plotin*, *Spinoza*, *Leibnitz*, *Kant*, *Fichte* és *Herbart* rendszeréhez is fordult segítségül. Legfőbb fogalma s egész műve megértésének a kulcsa azonban a *személyiség*, mely viszont az öntudat világára utal, úgy hogy az öntudat problémája az egész műnek állandó vezérgondolata.

Bevetető §§-aiban az öntudat világát vizsgálja az ó-korban, nevezetesen *Platon*, *Aristoteles* és *Plotin* rendszerében, azonban kimutatja, hogy egyedül *Kant* volt az, a ki az ismeret aprioristikus és érzékileg közvetített elemének szigorú megkülönböztetésével az egyéni tudat sajátos világát és alapvető jelentőségét derítette föl az egész vonalon.

Közelebbről a mű I. része (66—251. l.) a substantia fogalmának kifejlődéséről szól, a melyre „Der Satz vom Grunde“ vezet. Maguk a jelenségek általnak egy feltétlenre, a melyet az absolut önállóság és változhatatlanság attribútuma illet meg. Itt részletesen foglalkozik aztán a tudós szerző a testi és lelki substantiák világának megismertetésével.

A második és a harmadik rész Kant és Fichte philosophiája fonalán az ismeret és akarat világát ismerteti. Bennünket közelebbről a lélek lényegének meghatározása érdekel.

A mi ugyanis a lélek lényegét illeti, úgy az szerzőnk szerint „konkrét tudat“, „önmagát ismerő substantia“, vagyis „konkrét valami a testi substantiákkal szemben.“ Ez alapon „az összes lét ősalapja és

összefogama mint konkrét tudat a metaphysika elutasíthatlan és tudományosan beigazolt követelménye. „A lélek, mint Én, a tudás, az akarás s a substantiális lét azonossága.“ A léleknek lényege tehát az öntevékenység s a szabadság.

E metaphysikán épül föl szerző etikája. Komoly vallásos-erkölcsi alapon, mely egykori nagy elődjére: Kantra emlékeztet, a leghatározottabb ellentmondásban tudja és vallja magát a korszellemmel, a mely a materialismusban, pantheismusban és naturalismusban jut kifejezésre. Szilárdan vallja nevezetesen a személyes istenben s az erkölcsi szabadságban vetett hitet és Kanttal szemben vitatja: hogy az ismeret nemcsak a jelenség, hanem a lényeg világának megismerésére is terjed ki. Az istenismeret tehát úgy a vallásos hit, mint a tudományos gondolkodás tárgya, és hit és tudás között a legszorosabb összefüggés konstatálható. Ez alapon határozott állást foglal a kosmológiai bizonyíték mellett. A legmagasabb valóságú lény szükségképeniségéből annak reális létére következtet. Isten az az utolsó végalap, a melyből minden más substantia ered. Egyedül a lélek immateriális, tisztán öntevékeny szellemi lény. *Thiele philosophiája tehát a szabadság bölcselete*, s ellene van minden determinismusnak. A valódi szabadság ideálja egyúttal a jónak szükségképeniségével azonos. De a reális szabadság, mint a jó és rossz közötti megkülönböztetésnek a szabadsága.“ A helyes gondolkodás s a helyes akarás között „parallelismus“ vehető fel, s úgy az erkölcsi törvénynek, mint a gondolkodás törvényének „ein Sollen“ felel meg. Minden egyes erkölcsi törvény és követelményeinek forrása az isten iránt való szeretet. Ezekkel a gondolkodásokkal közelebbről műve 3-ik része foglalkozik behatóbban.

Mint látjuk, szerző Fichte gondolkörében mozog, csakhogy Fichtenél következetesebben viszi keresztül a maga gondolatait. Örvendünk rajta, hogy e metaphysikának Németországban olyan hivatott művelője akadt, mint Thiele, a jeles königsbergi philos. professor. És tényleg az életnek eme legfőbb kérdéseit és céljait nem nélkülözhetjük a tudományosság egyetlenegy ágában sem.

(Eperjes)

Dr. Szilávik Mátyás.

Különfélék.

A „Székely Nemzeti Múzeum“-ról.

Kevesen ismerik még a „Székely Nemzeti Múzeum“-ot, de a kik megtekintették, a székelyek történelmével foglalkozó tudósok, vagy a híresebb székely furdókra, Tusnádra, Málnásra, Előpatakra utazók, véletlenül ráakadtak, a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak gazdag gyűjteményeiről. Hogy szélesebb körben nem ismeretes, annak oka első sorban nyomasztó anyagi helyzete. Háromszék annyit áldozott culturalis czélokért,

hogy aránylag egy megye sem. Arra, hogy a „Székely Nemzeti Múzeum“ is kellő anyagi erőhöz jusson, már csak fillérek juthattak. De, a mint kifejttem, egyes lelkes, buzgó férfiak működése a fillérekből is jelentékeny összeget gyűjtött össze, úgy hogy rövid időn a „Székely N. Múzeum“ is elfoglalja minden tekintetben a hazai gyűjtemények között öt megillető helyet. Másik ok, hogy alapszabályai a nagy társadalmi érdeklődést majdnem teljesen kizárják. Rövid időn ezen is lesz segítve.

Tekintettel azokra, kik a múzeum történetét nem ismerik, a főbb mozzanatokat röviden leírom.

Alapítója özvegy Cserey Jánosné, szül. Zathureczky Emilia úraszony. A hetvenes évek elején kezdte meg, valószínűleg gróf Mikó Imre példájára, eleinte csak a Cserey-család emlékeit összegyűjteni, imecsfalvi birtokán, egy külön álló kisebb épületben. Buzgósága rövid időn mind szélesebb körre terjedt. Bejárta Háromszék, Udvarhelyszék, Marosszék minden vidékét s széleskörű ismeretsége alapján számtalan becses régiséget mentett meg a székelyek régi múltjából, sőt a székelyek előtt itt lakott népek történetének néma tanuiból is.

Az emlékek rendezésében nagy segítségére volt Vasadi Vasady Gyula, szeretett fiai nevelője. Nem volt ugyan e téren szakképzett, de szerény jövedelméből szakkönyveket vásárolt s úgy törekedett a szükséges ismereteket megszerezni.

A hetvenes évek közepén már annyira szaporodott a gyűjtemény — ekkori neve „Cserey-múzeum“ volt —, hogy az orvosok és természettudósok előpataki vándorgyűlésükről felrándultak Imecsfalvára s a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak róla.

Ekkor már a gyűjtemény oly nagy volt, hogy Imecsfalván nem lehetett elhelyezni. A nemeslelkű úraszony most felajánlta szeretett székely népének, azzal a kikötéssel, hogy székhelye mindig Háromszéken, K.-Vásárhelyen vagy S.-Sz.-Györgyön legyen s egyszersmind 1000 frt alapítványt is tett, kötelezvéen magát annak 6%-os kamata fizetésére, míg a tőkét törlesztheti.

S.-Szt.-György győzött ez alkalommal is K.-Vásárhely felett, mint a Mikó-kollegium ügyében. Épen a Mikó-kollegium ajánlott fel udvarán egy emeletes épület emeletes részét a múzeum helyiségéért, teljesen díjtalanul.

1876-ban költöztetik le a múzeumot S.-Sz.-Györgyre, ekkor veszi át a három szék, ekkor már megye, u. m.: Háromszék, Udvarhelyszék és Csíkszék. Háromszék évenként a tanalaphól 800 frttal, Udvarhelyszék egy ideig 100 és Csíkszék szintén egy ideig 50 frttal járultak a fenntartáshoz.

Alig renndezi el azonban Vasady Gyula múzeumőr a négy meg lehetős nagy szobában és a folyósón a tárgyakat, a megfeszített munkálkodás súlyos betegségbe dönti s 1880. a halál elragadja. Egy évi interregnum után, mely alatt dr. Szász István, polgári iskolai igazgató

viselt gondot a múzeumra, Nagy Géza lesz a múzeumőr. Ő már egészen szakképzett erő volt; a budapesti egyetemen hallgatta a történelmet s különös előszeretettel az archeológiát s már a n. múzeumnál gyakornok volt. Mindenesetre nagy nyereség volt a fejlődő székely múzeumra.

Az történet azonban Nagy Gézával, hogy a mint mind jobban megismerkedett a székelyek érdekes, rendkívül érdekes múltjával, ennek kutatása teljesen lebilincselte. Kutatásai eredménye az érdekes és magas tudományos színvonalon álló értekezések egész sorozata lett, melyekről maga Pauler a legelismertbben nyilatkozott. Ő volt, ki a székelyek letelepülésének megfejtéséhez legelőször jött a helyes útra s a magyarsággal rokonság kérdését ő oldotta meg legelőször. Anonymus korát sokkal előbb megállapította, mint Sebestyén Gyula nagy port felvert értekezéseivel. Ő mutatta ki a még „Szabó Károlyt is tévedésbe ejtett Székely Cronica“ hamis voltát, úgy hogy Szabó Károly, a monda szerint, mikor Nagy Géza bizonyítását elolvasta, a székely krónikát földhöz vágta mérgében.

Ezt a nagymérvű irodalmi foglalkozást, természetesen, megérezte a múzeum. Szigoruan, lelkiismeretesen vigyázott ugyan Nagy Géza, hogy semmi, egy tű is el ne vesszen, de a múzeumokban szokásos szakszerű elrendezéssel csak nagyon kis mérvben találkozhatott az ember. Tudta ugyan ő, hogy hol van a legkisebb tárgy is, s ha valakinek bármire is szüksége volt, őt percz alatt előadta, de azt nem gondolta meg, ha neki hirtelen el kell mennie, utódát kétségbeejti majd a rendezés.

Pedig épen ez történt. 1889-ben kineveztetett a m. n. múzeumhoz, egyelőre gyakornoknak, azzal a biztatással, hogy rövid időn segédőr lesz. Gyorsan kellett távoznia s a következő évben már elő is léptették.

Utána megint egy évi interregnum következik, mely alatt Benke István Mikó-kollegiumi tanár ügyelt fel a múzeumra. Ez idő alatt a múzeum felügyelő-bizottsága és a Mikó-kollegium előljárósága között szerződés jött létre, mely szerint az előljáróság azért az összegért, mennyi a múzeum-őr fizetése volt (600 frt évenként) továbbra is ad helyet a múzeumnak és kezelheti is. Az ekkor már főgimnáziummá fejlődött collegium három szaktanárt bízott meg a múzeum kezelésével, u. m.: e sorok íróját, Domján Istvánt, a könyvtár, levéltár és régiségtár, dr. Székely Bendeguzt a természetrajzi és Várkonyi Endrét az éremtár és 1848—49-iki emlékek kezelésével. Székely Bendeguz csakhamar visszalépett, Várkonyi Endre meghalt s így az egész múzeum e sorok írójára nehezedett.

Sok gondot adott a múzeum költöztetése is, mert a Mikó-kollegiumnál 1892—93-ban folyt építkezések miatt háromszor is kellett költöztetni a múzeumot, míg végre 1893. végével állandó helyére jutott.

A mint az egyes gyűjtemények annyira rendezve voltak, hogy a múzeumot a látogatók számára meg lehetett nyitni, azonnal hozzáfogtam

az egyes gyűjtemények szakszerű rendezéséhez. Kezdtem a könyvtárral, mely a pusztulásnak leginkább ki volt téve. 1894. tavaszán fogtam hozzá s 1897. végére sok egyéb dolog mellett rendeztem, lehetőleg szakszerűen, mert a helyiség csak 40 □ m. s azon kívül dolgozó szoba is. A könyvtárban van 4500 mű, mintegy 11000 kötetben, köztük több érdekes duplum. A műnek háromnegyed része XV—XVI. és XVII. századbeli nyomtatvány és kézirat. Újabb művek csak a szükséges szakművek. Nevezetesebb kéziratok és unicumok: az Apor-codex, középkori vallásos elmékedések és missalék, a XIV. századból, két eszki szerzetes munkája, magyar nyelven s így az ötödik a magyar nyelvemlékek között. Adta Cseréy Jánosné, ki az Apor-család levéltárában bukkanat rá; az Emilia-codex XVI. századbeli szakács-könyv; a Vasady-codex; ezt még 1891. óta nem láttam, mert fenn van hol az akadémia, hol a m. n. múzeum könyvtárában. Az Apor-codexet kiadta Wolf György b. tudósunk, a magyar nyelvemlékek között, sok sajtóhibával. Kivánatos volna új kiadása. Ezekon kívül Cseréy Mihály historiájának és Apor Metamorphosisainak egykorú és több későbbi másolatai. A nyomtatványok közül Werbőczy Tripartitumának első magyar fordítása Weres Balás biharmegyei főjegyzőtől, a Nagy Graduál és számos mű, melyeknek alig egy tizede van felemlítve Szabó K. Régi M. Könyvtárában.

E könyvtár a székely kulturtörténelemre nagy fényt derít, mert mind az egyes háromszéki családok birtokából gyűjtötte össze Cseréy Jánosné, a buzgó úrasszony.

Nevezetes adatok vannak a levéltárban is. Mintegy 10,000 oklevél, melyekből a „Székely Oklevéltár“ nagyon sokat közölt már.

Gazdag érem-, kő-, réz- és bronzkori gyűjteménye. A középkori fegyverzet, varrottas gyűjtemény.

A múzeum az 1896. évi orsz. ezredéves kiállításon 95 tárggyal vett részt s jutalmul meg is kapta a kiállítási érmet.

Újabb időben kedvezőbb fordulatot vettek az anyagi ügyek is. Pótsa József, v. b. t. t. főispán, széleskörű műveltséggel bíró régi székely főúr a múzeumra is kiterjesztette figyelmét s fillérenként, gyűjtőívek, bárczakönyvek útján 10,000 frtot gyűjtött az állandó múzeum-csarnok javára. Ugyane célra a „Székely művelődési és közgazdasági egyesület“ is 5000 frtot adott s van reményünk államsegélyhez is, mert Wlassics Gyula miniszter figyelme még e kis szegletre is kiterjedt s már a múlt évre is 200 frt rendkívüli segélyt utalványozott.¹ E segély tette lehetővé, hogy megszerezzük a könyvtár számára Fejér György Codex Diplomaticus cz. művét, supplementumaival együtt 44 teljesen ép kötetben.

Hittel és bizalommal a művelt hazafiakban, hogy az ország e távoli szegletében lakó, a hazának nagy szolgálatokat tett székely népet ez alkalommal is segíteni fogják, zárom be rövid ismertetésemet, a „Székely Nemzeti Múzeum“-ról.

Domján István,
főgimn. tanár, múzeum-őr.

¹ Érdeme van ebben is Beksics Gusztávnak, a székelyek lelkes barátjának.

Az Erdélyi Múzeumegylet legújabb gyarapodása.

Az erdélyi Múzeumegylet újabban egy végrendeleti hagyomány s több alapítvány és adomány által gyarapodott. A legújabban jogerejűvé vált egy 1000 forintos alapítvány, melyet a Deésen 1893 folyamán elhunyt Kovács Sámuel és neje Balázs Karolina tett az Erdélyi Múzeumegyletnek arra a célra, hogy annak esedékes kamatai minden évben Sámuel napján „a magyar történelemből írandó ballada pályaművek legjobbjának” adassék ki.

Szamosi János alelnökké választatása alkalmából az alapító tagok sorába lépett 100 frttal.

Szádeczky Lajos titkárrá választatása alkalmából az erdélyi fejedelmek kora történetére vonatkozó eredeti oklevelekből álló gyűjteményét (köztük a fejedelmek számos, eredeti s kiadatlan leveleit) ajánlotta föl a múzeum kézírattárának.

T. Molnár János a lebontott piaczi házából kikerült XVI. századi, kőből faragott, renaissance stílusú díszítésű ajtófeleket és oszlopokat adományozta a múzeum régiségtárának.

A kolozsvári kath. egyházközség elöljárósága a lebontott Tivoli-házból egy 1595-iki (datált) felíratos kőpárkányt szállíttatott be a múzeumba.

A szilisztriai bolgár diákok történelem tanára (Bachrev) Kolozsvárt időzésük alkalmával hat darab régi bizanci csász. pénzt adományozott a régiségtárnak, Szilisztria vidéki leletekből.

Székely Elek úr egy 1792-ből való (datált) szövőszék-vetélőt adott a múzeumnak, melynek etnografiai érdekessége van.

Az országos iparművészeti múzeum s annak igazgatója, *Radisich Jenő* úr tíz darab remek fotografiát küldött a náluk kölesönben lévő küküllővári régiségi leletekről. A halotti ruhákról készült fényképek valóban meglepő szépek, s a selyem szövetek és hímzések mintáit szembe-tűnőbben ábrázolják, mint az eredetén szabad szemmel láthatók. (Weinwurm Antal fényképei.) Egyúttal a múzeum igazgatója javaslatot tesz a ruhák, főképp a bársonymente conserválása felől is, mely a szabad levegőn való elmúlás ellen kibélelés és gondos átvarrás által volnának biztosítandók. A 300 frtra számított költség fejében a boglárók és karperecek másodpéldányaiból kiván a múzeum néhány megfelelő értékűt.

Mindezekért az alapítványok és adományokért halás köszönetet szavazott a május 11-én *Szász Domokos* alelnök elnöklete alatt tartott ig. vál. ülés, melyen dr. *Ferencai Zoltán* könyvtárigazgató indítványára az az üdvös határozat is hozatott, hogy az Erdélyi Múzeumegylet könyvtárának cédula-katalogusa egyesíttessék az egyetemi könyvtárával, mely míg egyrészt a könyvtár kezelést megkönnyíti, másrészt a könyvtárt használó közönségnek könnyebben hozzáférhetővé teszi a könyvek kikeresését.

A Múzeumegylet az erdélyi szászok történelmi társulata által a f. é. aug. 22-én Brassóban tartandó Honter-émlékünnepre (a szászok tudós refor-

matorának születésnapja 400-ik évfordulójára) meghívatván, azon magát *Márki S. és Szüdeczky L.* vál. tagok által képviseltetni határozta.

Végül a kolozsvári Ipartestület megkeresésére elhatározta, hogy a Mátyás-szobor leleplezése alkalmából a jövő évben rendezendő műipar kiállítását a régiségtár rokontárgyainak átengedésével támogatni fogja.

Mindezek több folyó ügygel együtt egyetlen (a május 11.) vál. ülésen jelentettek be és határozattak el, a mi élénken tanúsítja, hogy az Erdélyi Múzeumegylet iránt az érdeklődés növekvőben van s a Múzeumegylet igyekszik szép hívatásának megfelelni.

A hunyadvármegyei tört. és régészeti társulat igazgatóválasztmánya ápr. 22-én néhai titkára: *Kun Róbert* halála évfordulóján az ő emlékének szentelt ülést tartott, melyen *Téglás Gábor* olvasta fel *Kun Róbert*ről írt szép emlékezését, méltatva benne egykori titkárunk buzgó tevékenységét és Évkönyveikben kifejtett irodalmi működését. Azután *Mailand Oszkár* Déva város legrégebbi pecsétjéről értekezett, melyet egy, a Balia- és Thuri-család levéltárában fenmaradt 1615-iki dévai adás-vevési szerződésen talált és mutatott be fényképmásolatban is, mely egy kerekaljú czímerpajzson heraldikus (?) virágot tartó bal-kart mutat, a virág mellett két oldalt a nap és hold képével, s fent e felírral: DEVA.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlése.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet ápr. 28-án gr. *Esterházy Kálmán* elnöklete alatt, a tagok élénk érdeklődése mellett tartotta meg ez idei rendes közgyűlést.

1. Gr. *Esterházy Kálmán* elnök a következő beszéddel nyitotta meg a közgyűlést:

Tisztelt Közgyűlés!

A szívben és elmében mélyen bevésve lakozik azon emlék, mely méltó, hogy éljen és ezáltal készítetve van illő alkalommal azt kifejezésre juttatni. Az Erdélyi Múzeum-Egylet elhunyt titkárának: dr. *Finály Henrik*nek emléke, mint egyik érdemekben legméltóbbjainak, mélyen van bevésve az egylet történelmében, évkönyveiben, tagjainak szívében; hogy a választmány miképpen vélte és véli azt kifejezésre juttatni, teendő jelentésébe foglaltatik. Az egylet életében még sokszor lesz hiánya azon eredményes bölcs tevékenységnek, melyet érdekében az elhunyt kifejtett; azért emléke élő, azért méltó.

A nemzeti közművelődési intézmények a nyert létjogot csak úgy tarthatják meg, ha fejlődésükkel a kitűzött célt mindinkább megközelítik; nem elég, hogy fennállásukkal meggyökereztek legyen, de, hogy tovább fejlődhessenek, új gyökérszálakat kell hogy bocsássanak azon talajba, mely őket létre hozta. A fejlődés nélkülözhetlen feltétele az anyagi erő is lévén, a Múzeum-Egylet sajnosan tapasztalja annak már rég bekövetkezett elégtelenségét, ez kitűnik költségvetéséből, mely az utóbbi években mindig hiánynyal záratik. A hiány kicsiny volta nem azt bizonyítja, hogy többre nem volna égető szükség, hanem azt mutatja, hogy a választmány lelkiismeretesen jár el az anyagiak kezelésénél. A jelentésekből meghallja a t. közgyűlés, hogy mi minden hiányzik és kívánatik

és mire nincs anyagi erő. Ennek előteremtése csak úgy lesz lehetséges, hogy ha azon hazafiaknak, kik az Erdélyi Múzeum-Egyletet létrehozták, utódjai is hozzá járulnak az egylet felvirágoztatásához; remélem, hogy a választmánynak ez irányba teendő lépései eredmény nélkül nem lesznek. Hazánk erdélyi részei természeti és történelmi mivoltának ismertetését a Múzeum-Egylet sikeresen szolgálván, nemzetünk magasabb művelődését segítette elő, ezért kívánja fenntartani nyert létjogát.

A t. közgyűlést hazafiasan üdvözölvén, azt megnyitottnak nyilvánítom.

2. Dr. Szádeczky Lajos titkárhelyettes a választmány nevében a következő jelentést olvasta fel:

Tisztelt Közgyűlés!

A múlt esztendei közgyűlésen választmányunk működéséről utolsó ízben tett jelentést az a férfiú, a ki ott állott a Múzeum-Egylet bölcsőjénél 1859-ben, s a ki azóta lankadatlan buzgalommal tartotta kezében az egylet ügykörének szerte ágazó szárait, 38 éven át vezette a tollat gyűléseinken s vitte a szót az előadói széken.

Az ő erős karja lehanyatlott, beszédes ajaka elnémult, tolla örökre elpihent.

Még fülünkbe zengenek múlt évi jelentésének végszavai, melylyel az egylet akkori veszteségeit (Kánitz Ágostot, Torma Károlyt stb.) elparentálta; vissza-csengenek, mert most már tudjuk, a mit úgy látszik ő ösztönszerűen sejtett, hogy az neki búcsúszava hozzánk, hogy úgy mond: „*Ritkúlnak tagjaink sorai évről évre, vajha adná az ég, hogy holdogabb időben ismét tömörüljenek*“.

Soha sem éreztük ezt a ritkúlást erősebben, mint most, midőn őt is pótolnunk kell, a ki eddig a veszteségeket leginkább pótolni tudta.

Érezzük ezt ebben a pillanatban is, midőn egyesületünk múlt évi működéséről kell jelentést tennünk, melyet oly híven, mint ő (ki az ügyek főfő intézője, összekötő kapasa volt) megtenni alig lehetünk képesek.

Megszóltatjuk helyette a jegyzőkönyveket és actákat, melyek a múlt évről ezeket tárják eléink:

Tartott a Múzeum-Egylet a múlt 1897. évben egy rendes és egy rendkívüli közgyűlést, utóbbit a könyvtárban előforult személyi változások elintézése céljából.

A választmány 10 rendes havi ülést tartott a szokott hónapokban a folyóügyek elintézése céljából s azokon kívül kivételesen most júliusban is tartott egy rk. ülést, melyen a küküllővári sírleletek megvásárlása tárgyában határozott.

Az ügykezelési iratok száma összesen 102-re rugott, számtalan melléklettel.

Ezeket végig lapozva azt látjuk, hogy az Erdélyi-Múzeum-Egylet 1897-ik évi tevékenysége eléggé mozgalmas, élénk volt és maradandó emlékü lesz, nem csak a szakosztályokban, a hol a tulajdonképi tud. működés folyik s az egyes gyűjtemények belső igazgatása, gyarapítása körül, hanem a központi igazgatás terén is.

Szellemi és anyagi erőben egyaránt gyarapodott Múzeum-Egyletünk, a mennyiben lényeges intézkedések történtek mind a gyűjtemények szaporítását illetőleg, mind az értékpapirokba fektetett alapvagyon biztosítása felől s olyan eszme megpendítését is regisztrálhatjuk, melynek megvalósulása esetében a Múzeum-Egylet egy régóta érzett szükséglete, a régiségtár végleges, megfelelő elhelyezésének kérdése nyerne szerencsés megoldást.

A szellemi erőben való gyarapodásról a szakosztályok fognak jelentést tenni, mi csak az általános érdekű intézkedésekre szorítkozunk.

Az egyesület adaptokéjének biztosítására azt az intézkedést tette a választmány, hogy az értékpapirokat vinculáltatta s ezáltal az eshetőleges megkárosítástól magát biztosította.

Egy hátralékos 1000 frtos alapítvány is befizettetett kamataival együtt.

Az egyes gyűjteményeknek a rendes dotatióból való gyarapításán kívül két rendkívül és nagybecsű kincslelet megvásárlása által értékes tárgyakkal gazdagodott a régiségtár.

Egy helybeli aranyműves (Piger) hagyatékából régi, népvándorlás korbéli arany ékszerek (arany karpereczek, függők stb.) ajánlottak fel megvételre 166²/₄ arany sulyban, melyet a választmány a régiségtár öre ajánlatára megvásárolt 1667 frt 50 krért, melylyel múzeumunk kincses része értékes gyarapodást nyert.

A régiségtár számára hozott eme nem csekély anyagi megerőltetésünkbe került áldozatot nem sokára egy másik, még jelentékenyebb követte, melylyel nemcsak a régiség-tudomány általános érdekű, hanem saját nemzeti műveltségünk, művészetünk kincseit gyarapítottuk, illetőleg annak igen becses, ritkaság számba menő emlékeit szereztük és mentettük meg nemzeti közkincsül.

A múlt év tavaszán ugyanis a küküllővári ósrégi templom restaurálásánál a templom alatt ismeretlen sírboltra s abban 3 koporsóra bukkantak, melyek egyikében arany és drágaköves ékszerekkel díszített, selyem és bársony női díszruhákban eltemetett halott csontmaradványai voltak. A többi koporsókból is kerültek ki ép ruhadarabok.

A Múzeum-Egyesület magán- és hivatalos úton értesülést szerezvén erről a leletről, tüstént kiküldötte oda titkárát s régiségtára órét és a tört. szakosztály titkárát, a kik a kutatást eszközölték s olyan páratlan leletet biztosítottak az Erdélyi Múzeumegylet számára, a mely unicum az egész országban.

XVI. századi női díszruhák kerültek elő a koporsókból s a régi erdélyi ötvös művészetnek oly remekművei (arany karpereczek, nyakláncz, fülbevaló, jeggyűrű, boglárók stb.) melyek örökre büszkeségei lesznek múzeumunknak s a hazai műiparnak egyaránt.

Növeli becsét az a szerencsés körülmény, hogy sikerült megállapítani a történeti szereplés tulajdonosok kilétét is a koporsóban talált jeggyűrű névfeliratai alapján.

Ez a kincslelet, melyet az Erdélyi-Múzeumegylet 1500 frtért váltott magához, méltó feltűnést keltett egyesületünkön kívül is; szakemberek és érdeklődő közönség elragadtatással szemlélte azokat a fővárosban is, midőn az Orsz.-Régészeti Társulat ez idei közgyűlésén bemutatottuk, s az Orsz. Iparművészeti Múzeum egy részét kikölesönözte, hogy azokról magának másolatokat és felvételeket készítsen s hogy a szakemberek behatóan tanulmányozhassák.

Végrendeleti hagyatékából is gyarapodott két gyűjteményünk: a könyvtár és a régiségtár. Br. Radák Ádám, a család utolsó sarjadéka, könyveit könyvtárunknak s családi kincseiből egy drágakövekkal ékített díszkardot, egy buzogányt s Rédey Ferencz fejedelem mátkagyűrűjét régiségtárunknak hagyta. Áldjuk érte emlékeztét s kegyelettel fogjuk megőrizni hagyatékát nemzeti közkincs gyanánt.

Ez a példa is mutatja (mint a br. Wesselényi Miklós családi levéltára kéziratárunkban örök letébe helyezése, melyért ugyancsak a múlt évben fejeztük ki hálánkat tiszt. tagunkká választása által, hogy a múlt idők lelkesedésének tüzeből a Múzeum egylet iránt maradt még fenn némi izzó parázs a szívekben s csak kedvező fuvaltat kell, hogy azok ismét lángra gyúladjanak.

Reméljük, hogy ez az idő előbb-utóbb elérkezik, mert koránt sincs még befejezve a mű, melyet lelkes elődeink megkezdtettek; nincs kiépítve még teljesen az Erdélyi Múzeumegylet eredetileg tervezett alkotmánya s annak betetőzésére lankadatlanul kell törekednünk.

A legérezhetőbb hiány jelenleg a régiségtár ideiglenes, meg nem felelő elhelyezése. A régi egyetemi épületből kiszorúlva, bérháza költözve, a közönség előtt hozzáférhetetlenül rejtőzködik a Múzeumegyletnek épen az a gyűjteménye, mely a közönséget leginkább érdekelné, mely a közérdeklődést ápolni, élesíteni volna hivatva s melyet épen a nagy nyilvánosság szokott nevelni, gyarapítani

s melynek feladata volna, hogy Erdély történeti s műbeesű kincseit, ereklyéit, emlékeit magához vonzza, magában egyesítse.

Ennek az értékes, de természetes fejlődésében régóta megakasztott gyűjteménynek, a tulajdonképeni *Erdélyi Múzeumnak* mennélőbb méltó helyen, a nyilvánosság számára való megnyitása elsőrendű sürgős feladata egyesületünknek.

Az állam a szerződés értelmében köteles ugyan helyiséget adni, de az csak az új egyetemi épületben fog megtörténni s valjon nyerhetünk-e ott is állandó és végleges s a mi lényeges: a közönség számára is könnyen hozzáférhető helyiséget?!

Szükség esetén attól sem volna szabad visszariadnunk, hogy országos gyűjtést indítsunk egy felállítandó múzeum-épületre. Bár a társadalom nagy mértékben és sok felől van igénybe véve, de még sem hisszük, hogy eredménytelen volna ily célú, kellő buzgalommal vezetett mozgalom.

De talán nem lesz szükség erre. A mult év folyamán Kolozsvár sz. k. városa azzal a kérdéssel fordult a Múzeumegyletkez, hogy hajlandó volna-e a Mátyás király restaurálandó szülőházát valamely gyűjteménye számára kezelése alá venni?

A választmány azt felelte, hogy a régiségtárt szívesen elhelyezné a Mátyás király szülőházába, ha abban a gyűjtemény számára elegendő és világos helyiségek bocsátatnának rendelkezésére.

A dolog ebben a stadiumban van, de talán nem marad ennyiben. Mátyás király emléke a múzeummal összeköttetésben újabb lendületet adhatna a mi régiségtárunk tovább fejlesztésének is. Nemzeti pantheonná válnék az a ház, ha a nagy király emlékének s történeti múltunk emlékeinek együtt és egyszerre áldozhatna benne a nemzeti kegyelettől áthatott szív és tanúni vágó lélek.

A mi múlt évi gazdálkodásunkat illeti, épen a fennebb említett költséges kincs-vásárlások nagyobb mértékben megterhelték múlt évi s még jelen évi számlákat is, mintsem az a tavalyi költségvetés készítésekor előre látható lett volna. Innen eredt aztán, hogy míg az 1897. évi költségelőirányzatban 983 frt 93 kr. hiány mutatkozott, az a zárszámadásban 1874 frt 98 kr-ra emelkedett, melyet a folyó évi költségvetésbe kellett beilleszteniünk, nagymérvű reductiokat tévén az időközben megüresedett titkári fizetés és az átalányok rovására.

Nevezetes mozzanat még a mult év történetében, hogy a belügyminis-terium 1897. máj. 12-én erősítette meg harmadízben módosított alapszabályainkat.

Végül meg kell emlékeznünk ama nagy veszteségről, mely a Múzeumegyletet a mult év folyamán érte. Egyesületünknek egyik erős oszlopa dőlt ki, az alapítók egyike, kiadványainak legelső szerkesztője, egyik alelnökünk: Brassai Sámuel hunyt el m. é. jun. hó 24-én. Temetésén jun. 26-án a nyitott sírnál elhunyt emlékét megemlékezéssel, kiemelve, hogy „az Erdélyi Múzeumegylet keletkezésének felmerült eszméjétől kezdve élete végéig busásan részesült lankadatlan hazafias munkásságában és szellemi műveiben; él is emléke annak kebelében és mindenha tisztelt és bámúlt az“.

A M. Tud. Akadémia nevében egyesületünk titkára Finály Henrik tartott felette búcsúztatót, a kit azóta magát is elhantoltunk. Emléke megörökítésére választmányunk elhatározta, hogy arcképét megfesteti és emlékének felújítására külön gyűlést szentel. Brassai torockó-szent-györgyi szülőháza emléktáblával megjelölése ünnepélyén is ott voltunk, egyesületünket Szabó Dénes és Apáthy István képviselvén.

A sűrűn egymás után következő nagy veszteségek megdöbentenek és gondolkozóba ejtenek, hogy alapítóink kidőlte után fogjuk-e tudni a Múzeumegyletet fenntartani úgy, miként ők eddig közel 4 évtizeden át tették — és tovább fejleszteni abban az irányban, a melyben ők óhajtották?!

A nemes cél és a kitűzött magasztos eszmék, melyek őket lelkesítették, szenteljék meg a mi szívünket is, adjon nekünk erőt és kitartást, tudást és lelkesedést a munka tovább folytatására és betetőzésére: ez lesz a legméltóbb lelkeselet, melylyel az ő drága emlékeknek áldozhatunk; ez lesz, a mivel leg-

inkább pótolhatjuk a nagy veszteségeket, mely az ő haláluk által egyesületünket érte.

„Ritkúlnak tagjaink sorai évről-évre (mondotta volt megboldogult titkárunk utolsó jelentésében); vajha adná az ég, hogy boldogabb korszakban ismét tömörüljenek“.

Hogy ez a boldog korszak mennél előbb beköszöntsön, melyben egyesületünk nemcsak az intenzív belső munka és gyarapodás terén, de a külső támogatás és tömörülés által is virágzóvá váljék: ezt nemcsak kívánunk, de teljes erőnkől munkálunk is kell.

Concordia parvae res crescunt: egyesült erővel az Erdélyi Múzeumegyletet külsőleg is felvirágoztathatjuk.

Erre kérjük a közgyűlést szíves támogatását: s jelentésünk tudomásul vételét.

3. Dr. *Farkas* Gyula és dr. *Kolozsváry* Sándor a pénztárkezelés megvizsgálásáról és rendben találásáról referáltak, köszönetet szavaztatván a pénztárnoknak.

4. Dr. *Ferenczi* Zoltán a könyvtárról a következőkben referált:

Tisztelt Közgyűlés!

Az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának 1897-ik évi működéséről a következőkben van szerencsém beszámolni:

I. Az 1897-ik évben a könyvtár gyarapodott vétel útján 345, ajándékban 560, köteles példányban 298, összesen tehát 1203 kötettel és füzettel, melyek az erre készült szerzemény-könyvbe, mint alaplettárba, be vannak jegyezve. Könyveket adományoztak könyvtárunknak: Vallás- és közoktatásügyi minisztérium, Kolozsvári m. kir. tud.-egyetem, dr. Gyalui Farkas úr, M. tud. akadémia, Bölöny József úr, br. Bánffy Dánielné ő exéja, Merza Gyula úr, Heringh Sándor úr, Kolozsvár város tanácsa, Orsz. képviselőház, N.-Kőrös tanácsa, Kalocsai érsekség, Nemzeti múzeum igazgatósága, Hevesvármegye, Erdélyi Béla úr, König H. W. úr, Herberger Béla úr, Nagy Mór úr, Földművelésügyi minisztérium, Kereskedelemügyi minisztérium, Márki Sándor úr, Alsófehérvármegye alisp. hiv., dr. Bayer József úr, dr. Kanitz Ágost úr nevében fia, Kanitz Aristides úr, Téglás Gábor úr. Egyetemi könyvtár (Budapest), Honvédelmi minisztérium, Kaliáni Ádám úr, Czerny Antal úr, dr. Ferenczi Zoltán úr, br. Radák Ádám úr, Orsz. statisztikai hivatal, Simon Gábor úr, Kolozsvár Bálint úr, Issekutz Gyula dr. úr, Nagy Sándor úr, Csongrádvárm. alisp. hivatala, Pisztorý Zoltán úr, dr. Rónai J. úr, a gr. Károlyi-család, Kiszlingstein Sándor úr, Stein Gábor úr, Ajtai K. Albert úr, Keresk. és iparkam. (Kolozsvár). Ez adományok közül kettő, mint nagyobb jelentőségű, külön is megemlítendő, u. m. a Kanitz Aristides úré, ki megboldogult édes atyja könyveiből 119 kötetet s a br. Radák Ádám úré, ki végrendeletileg könyvei közül 105 kötetet adományozott könyvtárunknak. Az adomány útján könyvtárunkba került művek többi nagyobb részét egyeletünk két szakosztálya révén kapott eserepéldányok tesszik. A vétel útján szerzett könyvekre kiadtunk 1727 frt 49 krt, könyvbekötésre 603 frt 25 krt, vegyeesekre 113 frt 46 krt. összesen 2444 frt 20 krt.

Könyvtári munkálataink közül kiemelendő e helyt főleg az, hogy az elmúlt évben behozott br. Wesselényi-család levéltára körülbelül felerészben használható állapotban van. Az összes okleveleket időrend szerint rendeztem s a behozott 14 nagy láda íratból és nyomtatványból eddig, mint említém, fele rendben van. A többi rendezését ez évben befejezni vélem. E munkálatot egyedül magam végeztem. Kissé lassabban a munka, mint óhajtottam, azért ment, mert a múlt egész évben könyvtári személyzetünk alig volt teljes. Múzeumi könyvtárunk segédőre 1897. máj. hó óta szabadságot s nyugdíjaztatását kérte. Az előbbi megadván, utóbbi iránt előterjesztést tettem. Választmányunk való-

ban teljesen méltányolta Böhm Mihály segédörnek múzeumunknál különböző minőségben eltöltött szolgálatait s külön közgyűlést hívott egybe a végre, hogy érdemei méltánylásául neki élethosszig tartó kegydíjat szavazzon meg. A közgyűlés 600 forintot szavazott meg egyhangúlag 1898. június 1-ével kezdődőleg. Ugyanekkor volt napdíjas, Székely János úr napidíját 1 frt 50 krról 2 frt 05 krra emelte s engedélyezte 1 frt napidíjjal egy második napdíjas beállítását. Ezt az állást a választmány beleegyezésével Tóth Ernő egyetemi hallgató úrral töltöttem be.

II. Könyvtárunk használatáról a következő adatok szólnak: Az egyetemi könyvtárral közös olvasó teremben az 1896/97-ik tanévben megfordult 10,447 olvasó, kik helyi használatra kivettek 1702, házi használatra 1227, összesen 2929 művet. A letett indexek száma 773. E szerint egy óra esik 873, egy napra 29 olvasó.

Végül még említést kell tennem röviden arról, hogy az 1897. évi XLI. törvényezikk, mely a nyomdatermékek tudományos czélokra szolgáló köteles példányainak beszolgáltatásáról szól, könyvtárunkra nézve érzékeny veszteséget hozott; ugyanis köteles példányait elvesztette, melyeket részére az erdélyi és kapcsolt részekről az 1871. máj. 14-iki 1498/I. m. e. sz. a. igazságügyi és belügyminiszteri rendeletek biztosítottak. Ezzel szemben az id. törvény 15. §-a azt mondván, hogy a sajtóügyi közzéadásnak beszolgáltatandó köteles példányok, „a mennyiben azokra nézve további nyilvántartás vagy hivatali használat szükségé már nem forog fenn, a Magyarországon létező vagy létesítendő oly nyilvános múzeumok és könyvtárak gyarapítására fordítandók, melyeket e czélból a vallás- és közokt.-ügyi minister megjelöl“: tehát a t. Közgyűlésnek alkalmi nyílik rá, hogy folyamodást intézzen a nmlgu vallás- és közokt.-ügyi miniszter úrhoz, hogy a maros-vásárhelyi és kolozsvári főügyészséghez beadott köteles példányokat engedje át. Ezáltal könyvtárunk körülbelől visszanyerné azt, a mit a törvény miatt elveszített, s épen e czélból tisztelettel kérem a t. Közgyűlést, hogy ez indítványomat végrehajtás czéljából a t. Igazg. választmányhoz átteni méltóztassék.

5. A könyvtár megvizsgálásáról *Pisztóry Mór* és *Nagy Károly* tettek jelentést.

6. Dr. *Apáthy István* az állattárról,

7. Dr. *Lóthe József* és dr. *Kenyeres Balázs* az állattár megvizsgálásáról,

8. Dr. *Szádeczky Gyula* az ásványtárról,

9. Dr. *Szabó Dénes* és dr. *Parádi Kálmán* az ásványtár megvizsgálásáról,

10. Dr. *Istvánffy Gyula* a növénytárról,

11. Dr. *Fabinyi Rudolf* és dr. *Buday Kálmán* a növénytár megvizsgálásáról,

12. Dr. *Szádeczky Lajos* a régiségtárról,

13. Dr. *Moldován Gergely* és br. *Mannsberg Sándor* az írártár megvizsgálásáról tettek jelentést.

Mindenik jelentésből a gyűjtemények örvendetes gyarapodása s rendben tartása tűnt ki s az öröknek a közgyűlés köszönetet szavazott. Egyúttal elhatározott, hogy jövőre a Torma Zsófia-féle gyűjteményről is rendszeres jelentés tétessék.

14. Dr. *Koch Ferencz* az orvos- és természettud. szakosztály,

15. Dr. *Szádeczky Lajos* a böles., nyelv- és tört.-tud. szakosztály múlt évi sikeres működéséről referáltak.

16. A költségvetés a folyó évre így állapított meg:

Bevétel:

45,600 frt n. é. földtmt. kötvény kamatja 4% ⁰ / ₁₀₀	1824 frt — kr.
2,700 frt n. é. földhitelint, záloglevél kamatja 4 ¹ / ₂ % ⁰ / ₁₀₀ ..	121 " 50 "
161,450 frt n. é. regáleváltóság kötvény kamatja 4 ¹ / ₂ % ⁰ / ₁₀₀ ..	7255 " 25 "
14,000 frt jelzálogkölesön kamatja 6% ⁰ / ₁₀₀	840 " — "
1,000 frt befizetetlen alapítvány kamatja (2 évre)	100 " — "
2,000 frt 15 kr. id. elhelyezmény kamatja	115 " 53 "
Az országház alapja évi kamatja	1313 " 40 "
Állami járulék	5000 " — "
Tagdíjakból	150 " — "
Bevárandó múlt évi kamathátralék	720 " — "
Kiadott előlegből visszatérítés	350 " — "
Bevételek összege	17789 frt 68 kr.

Kiadás:

<i>Rendszerezések:</i> Pénztárnok fizetése	400 frt — kr.
Titkár tiszteletdíja 400 frtból	
³ / ₄ évre	300 " — "
Könyvtári 2 díjnak napidíja	1110 " — "
Állattári őrségéd fizetése	800 " — "
" " lakkbére	200 " — "
Ásványtani praeparator helyet-	
tesítése	600 " — "
Szolga fizetése	360 " — "
" ruhapénze	50 " — "
	3820 frt — kr.
<i>Átalányok:</i> Igazgatás, kezelés	100 " — "
Könyvtár	2000 " — "
Term. táruk	1800 " — "
Régiséggtár	200 " — "
Termtud. szakosztály	2000 " — "
Tört. szakosztály	1600 " — "
Rendkívüliek	150 " — "
	7850 frt — kr.
<i>Nem állandók:</i> Múlt évi hiány fedezete	1874 " 98 "
T. Zs. járadéka	800 " — "
Herbiehné kegydíja	400 " — "
Böhm Mihály kegydíja	600 " — "
Két lelet árának törlesztése ..	1600 " — "
Kamat veszteség	340 " — "
A volt titkár és titkári irnok	
¹ / ₄ évre kiadott fizetése ...	450 " — "
Finály Henrik temet. költsége ..	400 " — "
	6464 frt 98 kr.
Összes kiadás	18134 frt 38 kr.
Összes bevétel	17789 frt 68 kr.
Hiány	345 frt 30 kr.

17. Elhatároztatott, hogy jövőre a közgyűlés az év elején tartassék meg.

18. A *Brassai* Sámuel halálával megüresedett alelnöki állásra dr. *Szamosi* János,

19. A *Finály* Henrik elhunytával megürült titkári állásra dr. *Szádeczky* Lajos választattak meg közfelkiáltással.

20. A szabályszerien kilépett négy választ. tag helyébe az 1898—1900. évekre választ. tagokul kikiáltattak: dr. Farkas Gyula, br. Mannsberg Sándor, dr. Purjesz Zsigmond és dr. Schilling Lajos.

Ezzel az ülés véget ért.